

ISSN:2791-3732

DƏDƏ QORQUD DÜNYASI

“Kitab-i Dədəm Qorqud əla
lisan-i taife-i Oğuzan”

**Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti**

**Filologiya fakültəsi
“Dədə Qorqud” Elmi-tədqiqat laboratoriyası**

**DƏDƏ QORQUD DÜNYASI
BEYNƏLXALQ ELMİ-NƏZƏRİ JURNAL**

**WORLD OF DEDE KORKUD
INTERNATIONAL RESEARCH-THEORETICAL JOURNAL**

**МИР ДЕДЕ КОРКУДА
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ**

ISSN:2791-3732

№1(7)

Jurnal ildə 2 dəfə nəşr olunur.

Bakı –2023

Baş redaktor:

Fil.ü.f.d. Almara Vəzir qızı Nəbiyeva

Məsul katib:

İlhamə Məhəmməd qızı Babanlı

Redaksiya heyəti:

Akad. Muxtar Kazımoğlu

Prof. Adil Məhəmməd oğlu Babayev

Prof. Səhər Hidayət qızı Orucova

Prof. Mahmud Qara oğlu Allahmanlı

Prof. Məhərrəm Paşa oğlu Qasımlı

Prof. Ramiz Baxşəli oğlu Əskər

Prof. Aida Şahlar qızı Qasıмова

Prof. Tahirə Qəşəm qızı Məmməd

Dos. Fəridə Hicran Talib qızı

Dos. Qafarova Səməngül Hüsü qızı

Fil.ü.f.d. Ülviyyə Akif qızı İbrahimova

Fil.ü.f.d. Samirə Şükür qızı Quliyeva

Müəlliflə redaksiyanın mövqeyi uyğun gəlməyə bilər.
“Dədə Qorqud Dünyası” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal
Bakı, 2023 – 86 səh.

Redaksiyanın ünvanı: AZ-1148, Z.Xəlilov küç, 23. I sayılı korpus,
II mərtəbə, otaq 215

Telefon: (012) 539-09-29; (070) 225-18-69

E-mail: dedeqorqud.dunyasi@gmail.com

*© Toplunun materiallarından
istifadə edərkən istinad zəruridir.*

“Kitabi-Dədə Qorqud”u, onun hər kəlməsini hər bir azərbaycanlı məktəb illərindən başlayaraq öyrənməlidir. Belə ki, gənc nəsil bunları nə qədər dərinləndirən mənimsəsə, millətini, xalqını, vətənini – müstəqil Azərbaycanı da bir o qədər sevər.

H.Əliyev

DƏDƏ QORQUD KƏLAMI

Yum verəyim, xanım:

Yerli qara tağın yıqılmasun!

Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsün!

Qamın aqan görklü suyun qurumasun!

Qanadların ucu qırılmasun!

Qadir səni namərdə möhtac etməsün!

Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsün!

Çalışanda qara polat uz qılıcın gedilməsün!

Allah verən umuzın üzülməsün!

Axır-sonu arı imandan ayırmasun!

Ağ alnunda beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Yığışdırsun-duruşdursun günahınızı,

Adı görklü Məhəmmədə bağışlasun!

Xanım, hey!

Xeyir-dua verək, xanım:

Yerli böyük dağın yıxılmasın!

Kölgəlicə uca ağacın kəsilməsin!

Coşqun axan gözəl suyun qurumasın!

Qanadlarının ucu qırılmasın!

Qadir Tanrı səni namərdə möhtac etməsin!

Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin!

Döyüşəndə böyük, iti polad qılıncın gödəlməsin!

Allah verən ümüdün üzülməsin!

Ölüm anında pak imandan ayırmasın!

Ağ alnında beş kəlmə dua qıldıq, qəbul olsun!

Bağışlasın günahınızı,

Adı gözəl Məhəmmədə bağışlasın!

Xanım, hey!

QARABAĞ AŞIQ MÜHİTİNİN İLK QADIN AŞIĞI AŞIQ PƏRİNİN “AŞIQ PƏRİ ” İCTİMAİ BİRLİYİNİN QIRX İLLİK FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU

Almara Vəzir qızı Nəbiyeva
BDU “Dədə Qorqud” ETL,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
nebiyeva_almara@mail.ru

XÜLASƏ

Azərbaycan folklorşünaslığının zəngin tarixi ənənələrindən biri də aşiq yaradıcılığıdır. Onun bir nümayəndəsi də Azərbaycan folklorşünaslığının zəngin tarixi ənənələrindən olan Qarabağ aşiq mühitinin qadın aşığı Pərinin həyat və yaradıcılığı araşdırılır. Aşiq Pəri qadın aşiq yaradıcılığının yaradıcısı və banisidir. Onun yaradıcılığında saf məhəbbət, səmimi dostluq hislərini dərinləndirən ifadə edən bənzətmələr, hikmətli kəlamlar, xalq ifadə və deyimləri yerli-yerində işləndiyindən qoşma və gəraylılarda bədiiliyi, axıcılığı, rəvanlığı artırır, beyt, misraları xalq dilinə, canlı danışiq dilinə daha da yaxınlaşdırır. Aşiq Pəri poetik ənənə ilə yanaşı vətən, təbiət, məhəbbət lirikasına xas olan özünəməxsus orijinal cəhətlər, yeniliklər gətirmişdir. Müəllifin şeirlərinin həm forma və məzmun xüsusiyyətləri, həm də bədii dəyəri özündən sonra yaranan qadın aşıqlarına örnək olmuşdur.

Açar sözlər: Qarabağ aşiq mühiti, saz-söz, yaradıcılıq, ustad, bayatı, məhəbbət, təbiət

Azərbaycan folklorşünaslığının zəngin tarixi ənənələri vardır. Onun yaranması və formalaşması barədə müxtəlif mübahisələr və fikirlər olması təbiidir. Çoxəsrlik tarixi və zəngin yaradıcılıq ənənələrinə malik Azərbaycan folklorşünaslığı müasir dövrümüzdə də yeni-yeni bədii nümunələr yaratmaqda davam edir. Onlar müəyyən özəllikləri saxlamaqla, təbii ki, müasir dövrün ruhunu, ab-havasını özündə daşıyır. Son onilliklərdə bu mövzu daha aktual şəkildə özünü göstərir. Yeni dövr folklor mühitində yaranan poetik nümunələrin tədqiqi mühüm istiqamətlərdən biri olaraq gündəmdə olduğu üçün bu ənənələrin araşdırılması da çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Ozan-aşıq sənətinin formalaşma tarixini, onun genetik qaydalarını izləyərkən aydın olur ki, xalqımızın qəhrəmanlıq tarixində qadın aşığılarının xüsusi rolu olmuşdur. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında Buğaca süd verən ananın, “Koroğlu” dastanında Koroğluya sadıq Nigarın, “Qaçaq Nəbi” dastanında Həcərin, xalqımızın keçmiş bir qolunun ozan-aşıq sənətkarlığında qadınlarımız Dədəm Qorqudun yaşadı olan qopuzu, saz-söz sahibləri olan nənələrımız zəngin ədəbi irs yaradıblar.

XIX əsrin birinci yarısında dövrün qadın aşığılarından biri də Aşıq Pəridir. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verən mənbələr Araz kənarında olan Maralyan kəndində yaşadığını və sonralar Şüşü qəziyyəsinə gəldiyini qeyd edirlər. Adolf Berjenin qeyidlərinə görə Aşıq Pəri 1829-cu ildə on səkkiz yaşında olub. Onun fikirlərinə əsasən qadın aşığı 1810-1911-ci illərdə doğulduğunu qeyd etmək olar.

Bundan əlavə Nübar Mədətova Respublika Aşıqlar Birliyi nəzdində yaradılan “Aşıq Pəri” saz-söz məclisinin də iştirakçısı olmuş bu məclislə bağlı məlumat vermiş, öz kitabında da bunu qeyd etmişdir. “Folklorçular tərəfindən Aşıq Pərinin Qarabağın Maralyan kəndindən olduğu göstərilmişdir. O, öz dövründə Qarabağ aşığıları və şairləri içərisində böyük hörmət qazanmışdır” (4, 8).

Onun yaradıcılığının əldə olan nümunələrindən bəlli olur ki, qadın aşığı sənətinin yaradıcısı və banisidir. Aşıq Pəri yaradıcılığında saf məhəbbət və səmimi dostluq hisslərini dərinlən ifadə edən şeirləri ilə sənət zirvəsinə ucalır. Onun yaradıcılığında bənzətmələr, hikmətli kəlamlar, xalq ifadə və deyimləri yerli-yerində işləndiyindən qoşma və gəraylılarda bədiiliyi, axıcılığı, rəvanlığı artırır, beyt və misraları xalq dilinə, canlı danışığı dilinə daha da yaxınlaşdırır.

Bir dilbər pəriyə Pəri qan ağlar,
Çəkilib sinəmə düyünlər, dağlar.
Ölübdü bülbülüm, lal olub bağlar,
Saralıb, savılıb güllər, ağlaram (1, 32) .

Firidun bəy Köçərli onun bilikli, gözəl bir xanım olduğunu qeyd etmişdir. Onun deyişmələri sənətkarlıq baxımından seçilən, sevilən poeziya nümunələri kimi daim yaşayır. Aşıq Pəri poeziyasının dili rəvan, axıcıdır. Onun şeirlərində mənəvi paklığa, gözəlliyə çağırış notları var. Aşıq Pərinin həyatının maraqlı cəhətlərdən biri də odur ki, özündən öndəki ustad aşığılar kimi o da özü haqqında beş dastan yaradan sənətkarlardan biri olmuşdur.

Aşıq Pəri Həsən bəy Mirzə, Kərbəlayı Abdulla Canızadə, Cəfərqulu xan Nəva, Məhəmməd bəy Aşıq və s. aşıqlarla və şairlərlə deyişmiş, bu deyişmələrin hamısında uğur qazanmışdır.

Aşıq Pəri az bir zamanda Qarabağ aşıqlarının diqqətini cəlb etmiş, tez-tez Şuşada keçirilən saz-söz məclislərinin iştirakçısı olmuşdur. Aşıq Pəri təxminən 1847-ci ildə Şuşa şəhərində vəfat etmişdir. Aşıq Pəri qısa ömür yaşasa da mənalı bir ömür sürmüşdür.

Puç dünya, səndə bir yarıyan hanı?
Günbəgün artırdı şövkəti, şanı,
Tiflisin sağ əli, sərdarın canı,
Viran qoyub Dağıstanı, neylədin? (1,365)

Azərbaycanın aşiq və şair qadınları Məhsəti xanım Gəncəvi, Qürrətüleyi Zərrintac xanım Tahirə, Heyran xanım, Fatma xanım Kəminə, Xurşud Banu Natəvan... Aşıq Pəri ədəbiyyat xəzinəmizdə inci kimi qiymətlidir. Aşıq Pərinin şerləri ilk dəfə Mirzə Yusif Qarabağının “Məcmueyi-divani-Vaqif və müasirini-digər” (1856) məcmuəsində, sonralar isə A.Berjenin tərtib etdiyi “Qafqaz və Azərbaycanda məşhur olan şüəranın əşarına məcmuədir” (Leypsiq, 1867) kitabında dərc olunmuşdur.

Onun yaradıcılığından bizə əsasən qoşmaları gəlib çatmışdır. Bu qoşmalar sadə və anlaşıqlı bir dillə söylənilmişdir.

Pərinin dərdi tüğyandı,
Sakin yeri Maralyandı.
Gülün qönçəsində yandı,
Bülbüllər əfqan eylədi (1, 360)

Müəllif zamanənin dərdlərini zülfələrindən ayırdığı qara tellərlə sinəsində saz eləyib kədər dolu bir dillə oxuyan, sənət dünyamızda əbədi yaşarlıq səlahiyyəti alan Aşıq Pərinin namı anılmasaydı cərgə naqis görünərdi.

Çoxçalarlı zəngin aşiq poeziyamızın ədəbi poetik qaynaqlarından biri təbiətdir. Qadın aşıqlarımızın yaradıcılığında isə təbiətin tərənnümü və təsviri, real duyğuların və düşüncənin təbiətlə vəhdətdə verilməsi xüsusilə, daha qabarıq nəzərə çarpır. Təbiət həm insan varlığının özünün, həm də onun duyğularının, daxili aləminin sığınacağına, mənəvi güman yerinə çevrilir. İnsanın ruhi və psixoloji aləminin ayrı-ayrı təbiət detalları ilə bənzətmədə verilməsi, insanın təbiətə, təbiətin insana metamarfozası qadın aşiq poeziyasının görünən tərəfidir:

Bir Pəri dil arasında qan ağlar
Çəkilib sinəmə düğünlü dağlar.
Ölübdür bülbülüm, lal olub bağlar,
Saralıb-sovulub güllər, ağlaram(2, 14)

Aşıq Pərinin Tufarqanlı Abbasla, Aşıq Valehin Zərnigar xanımı və digərlərilə deyişmələrinə nəzər salsaq, onun aşıq şeirinin, eləcə də heca vəzninin inkişafındakı rolunu aydın görmək olar. Onun cinas qafiyəli bayatısı buna misaldır.

Mən aşıq Maralyana,
Sən də gəl Maralyana.
Necəsən bir ah çəkim,
Sal quruya, daş yana(6, 235)

Aşıq Pəri dərin düşüncəsinə, rəvan təbii və hazırcavablığına görə müasirləri arasında izzət sahibi idi. O, cəsarətli, yeri gəldikdə kəskin danışmağı bacaran, o cümlədən yumşaq yumora malik qadın idi. Onun yaradıcılığında olan şeirləri oxuduqda bu bədii irsin bütün obrazı tərənnüm olunur:

Mən Pəriyəm, eşqə zarəm, neyləyim?
Dərdi-dildən xəbərdaram, neyləyim? (1, 230)

Bu “neyləyim” sualının cavabını ömrü boyu axtaran Aşıq Pəri qoşmalarının birində çəkdiklərindən zinhara gələrək şəxsi həyatındakı təzadlardan şikayət edib:

Pərinin dərdi tüğyandı,
Sakin yeri Maralyandı.
Gülüm qonçasında yandı,
Bülbüllər əfqan eylədi (1, 235)

Müəllifin qeyd etdiyi kimi Aşıq Pəri zahirən deyib-gülsə də, içində şam kimi əriyirdi. Tanrı Aşıq Pərinə sanki Qarabağ ədəbi mühitinə düşünülmüş şəkildə göndərmişdi. O, həm zəhəri gözəlliyi, həm istedadı ilə Qarabağ ədəbi mühitini öz ətrafında cəmləşdirmiş, sazla-sözün işığında onları valeh etmişdi.

F.Köçərli 1903- cü ildə yazırdı: “Özünün ağıl və istedadı ilə çoxlarında heyrat doğuran gözəl və gənc şairə Aşıq Pəri o zamankı savadlı, təhsil görmüş ədəbi simaların diqqət mərkəzində dayanırdı.” Aşıq Pərinin yaradıcılığı XIX əsrin ortalarından ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb etmiş, bütün təzkiyə və ədəbiyyat müntəxəbatlarında qadın aşığın şeirlərindən nümunələr verilmiş, adı iftixar hissi ilə çəkilmişdir.

Bir dilbər pəriyə Pəri qan ağlar,
Çəkilib sinəmə düyünlü dağlar,
Ölübdür bülbülüm, lal olub bağlar,
Sarılib, savılıb güllər, ağlaram(1,232)

“Alı xan və Pəri xanım” adlı dastanda onun həyatında baş verən hadisələri özündə əks etdirir. Bu dastan ayrı-ayrı bölgə aşığılarının dilində əzbər olmuş, o vaxtlar xalq arasında geniş yayılmışdır. Hətta bu dastan 1842-ci ildə rus dilinə tərcümə də edilmişdir.

Aşıq Pərinin qoşma yaradıcılığı ən müxtəlif poetik hadisələri izah edir, danışdırır. İstedad, duyum, duyğularını ifadə etmək bacarığı, başqasından fərqli və özünəməxsus deyim qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb edir.

Səhər-səhər doğan dan ulduzuyam,
Aşıqların söhbətiyəm sazıyam.
Adım Pəri, Hacı Sayad qızıyam,
Xəbər alsan, o Maralyan maralı (6,222)

Aşıq Pəri sələflərinin yaradıcılığından bəhrələnmiş, onların ənənəsini davam etdirmişdir. Qadın aşıqların fəaliyyətinin az qala bütün mühitlərdə özünü göstərməsi. Ramiyə İsgəndərova: “Azərbaycan aşıq sənətinin formalaşma tarixini, onun genetik qaydalarını izləyərkən aydın olur ki, aşıq sənətində qadın aşıqlarının xüsusi rolu və çəkisi olmuşdur” (2, 9).

Adım Pəri xanım, Ali xan butam,
Çərxi-fələk etdi mənə yüz sitəm.
Qoymadı mətləbə, murada çatam,
Mənsur kimi çəkdi dara, de gəlsin (2, 11)

Aşıq Pəri təcnis, deyişmə və bayatılarında orijinal obrazlardan, real həyat səhnələrindən ustalıqla istifadə etmişdir.

Görünmə, ay bülbül gül ilə belə,
Zimistan olacaq yazın axırı. (1, 356)

Aşıq Pəri müasirləri Molla Pənah Vəqif, Qasım bəy Zakir, Molla Vəli Vidadi ilə deyişmişdir. Molla Pənah Vəqif onun haqqında yazmışdır:

Boyun sürəhidir, bədənin billur,
Gərdənin çəkilməmiş minadan Pəri!
Sən ha bir tərlansan cüda düşmüşən,
Bir bölük yaşılbaş sonadan Pəri!

Günəş tək hər çıxanda səhərdən
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən.
Duaçınam, salma məni nəzərdən,
Əksik olmayasan sənadan, Pəri! (5,305)

Yaşadığı dövrdə aşiq Pərinin dərddən, kədərdən qovrulan, lakin əli bir yerə çatmayan, demək istədikləri ürəyində qalan, ah-nalələri göyə yüksələn qadınlar arasında fərqləndi, irəli qadınların dünyəvi arzularını, istəklərini, kədərini, sevincini lirik şeirləri ilə aləmə car çekdi. Şam qədər qısa ömrünü bu amala həsr etdi. Aşiq Pəri həyatını, hisslərini şeirin ecazkar dili ilə əbədləşdirmiş, ömrünün şeirə dönmüş anlarını bizə yadigar qoyub getmişdir. İllər, qərinələr keçsə də, aşiq Pəri Qarabağın bir parçası kimi yaddaşıımızda, tariximizdə yaşayacaq, onun yaradıcılığı zaman-zaman aşiq şeirini bəzəyəcək.

Aşiq Pəri: “Aşiq Pəri irsinə məhəbbətlə” “Aşıqlər aşiqi Aşiq Pəri”, “Aşiq Pəri-mədəni cəmiyyətin qəlbi”, “Maralyanlı Aşiq Pəri”, “Qarabağın ilk qadın şairi Aşiq Pəri”, “Azad ruhlu Aşiq Pəri”, “Saz-Söz sərvətimizin keşiyində”, “Sazın əbədiyyət yolu”, “Saz-söz ustadı Aşiq Pəri”, “Xatirələrdə yaşayan sənətkar-Aşiq Pəri” və s. kitabların müəllifidir.

Aşiq Pəri xalqımızın qəhrəmanlıq və mədəniyyət tarixində Azərbaycan qadınlarının öz şöhrəti, öz şərəfli yeri var.

Azərbaycan qadınlarının təşəbbüsü ilə uzun illər respublikamızda “Aşiq Pəri” məclisi fəaliyyət göstərir. Məclis üzvləri “Aşiq Pəri” ədəbi irsini ləyaqətlə qoruyaraq bu unudulmaz xanımın adını öz yaradıcılıqlarında yaşatmağa və tanıتماğa çalışırlar. Tanınmış heykəltaraş Xanlar Əhmədov tərəfindən Aşiq Pərinin göz oxşayan, əzəmətli heykəli ucaldılmışdır. Professor Seyfəddin Qəniyev el şairləri arasında qadınların da yer aldığını, aşiq mühitində onların da rolu olduğunu qeyd edir: “Şirvan aşiq mühiti bir yaradıcılıq hadisəsi olaraq üç aydın görünən laydan ibarət olmuşdur: Şirvan el şairləri, qadın sinədəftərləri və aşıqlar” (3, 239).

Ötən əsrin sonlarına yaxın unudulmaz el sənətkarı Narınc Xatun Aşiq Pərinin xatirəsini yaşatmaq üçün respublika səviyyəsində fəaliyyət göstərən “Aşiq Pəri” məclisi yaratmışdır. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Aşiq Pərinin adı ilə fəaliyyət göstərən “Aşiq Pəri” məclisinin növbəti il 40 illik yubileyi ölkəmizdə geniş miqyasda qeyd olunacaqdır. Professor Qəzənfər Paşayev bu haqda yazır: “Bu sənət başqa türk xalqlarında olsa da, heç bir xalqda

Azərbaycan xalqında olduğu kimi kütləvi olmamış, milli musiqi səviyyəsinə yüksəlməmişdir. Heç bir xalqda Azərbaycanda XIX əsrin əvvəllərindən məşhur olan Aşıq Pəri, Aşıq Bəsti, Aşıq Nəbat, Aşıq Sənəm, Şimpirli Sevgili, Aşıq Sona, Aşıq Əskinaz kimi qüdrətli qadın aşığı olmayıb” (6,476).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. V kitab. Qarabağ folkloru / tərtib edən: İ.Abbaslı. Bakı: Səda, 2000, 414 s.
2. İsgəndərova R. Azərbaycanın qadın aşığı. Namizədlik dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2003, 27 s.
3. Qəniyev S. Şirvanın el şairi Püstə Şikar qızı. “Dədə Qorqud” dərgisi, 2006, №1 s.30-35.
4. Mədətli N. Qəribə talelər. Bakı: Nurlan, 2002, 214 s.
5. Min beş yüz ilin oğuz şeiri. Antologiya, I cild, Bakı, Azərbaycan 1999
6. Paşayev Q. Seçilmiş əsərləri. IV cild. Bakı: Təhsil, 2012.

THE ROLE OF THE FIRST FEMALE ASHUG OF THE KARABAKH ASHUG ENVIRONMENT, ASHUG PERI IN THE ACTIVITY OF THE “ASHUG PERI” PUBLIC UNION

Almara Nabieva Vezir

BSU, “Dede Gorgud” research laboratory

PhD in Philology

SUMMARY

Key words: Karabakh ashug environment, creativity, skill, love, nature

One of the rich historical traditions of Azerbaijani folklore is ashug creativity. One of its representatives is Ashug Pari, a female lover of the Karabakh ashug environment, which is one of the rich historical traditions of Azerbaijani folklore. The research study explores the life and work of Ashug Pari. Ashug Pari is the creator and founder of the female “ashug” creativity. Similes, majestic words, folk expressions and idioms that deeply express the

feelings of pure love and sincere friendship in his creations increase the artistry, fluidity, and smoothness of the couplets and poems, bringing the verses and verses closer to the vernacular, the living spoken language. In addition to the poetic tradition of Ashug Pari, original aspects and innovations characteristic of homeland, nature, and love lyrics have been observed. Both the features of form and content, as well as the artistic value of the author's poems became an example for female lovers who appeared after him.

РОЛЬ ПЕРВОЙ КАРАБАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ-АШУГА ПЕРИ В СОРОКОЛЕТНЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «АШУГ ПЕРИ»

Альмара Набиева Везир кызы

БГУ, НИЛ «Дедэ Горгуд»,

доктор философии по филологии

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Карабахская ашугская среда, творчество, мастерство, баяты, любовь, тема природы

Данная статья исследует богатый образец фольклорных традиций Карабахской ашугской среды параллельно с творчеством её представительницы ашуга Пери. Ашуг Пери является основоположницей женской ашугской традиции. В её творческом наследии искренняя любовь и преданная дружба выражается теджнисом, а использованные к месту мудрые изречения, народные сказания гошма и гярайлылы. Это в свою очередь способствуют художественному росту, плавности, беглости, ещё более сближая их к народно-разговорному языку. Наряду с поэтической традицией прослеживаются своеобразно-оригинальные черты, новаторство в жанрах: любовной лирики, патриотизма, отношения к природе. Художественные свойства, содержания и формы стихов автора послужили образцом для подражания следующих поколений.

“KİTABİ – DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA ZƏRF**Ülviyyə Akif qızı İbrahimova***BDU, Dədə Qorqud ETL-in kiçik elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru***XÜLASƏ**

Bu məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında işlənən zərflərdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, zərfin istər quruluşca, istərsə də mənacə növləri bəzi dəyişkənliklərə baxmayaraq müasir Azərbaycan dilində işlənən zərflərdən bir o qədər də fərqlənmir. Dastan dilimizin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyi üçün yazılı ədəbi dilimizin başlanğıcı hesab olunur. Düşünürük ki, əsrlər keçsə də dastanın tədqiqinə hər zaman ehtiyac duyulacaq və bu dastan istər dilimizin, istərsə də ədəbiyyatımızın bütün sahələrinin öyrənilmə obyektii olaraq qalacaqdır.

Açar sözlər: Kitabi-Dədə Qorqud, zərf, zaman zərfi, yer zərfi, tərz-i-hərəkət zərfi, miqdar zərfi

Artıq 200 ildir ki, elm aləminə məlum olan, təkcə Azərbaycan türklərinin deyil, bütün türkdilli xalqların keçmişini, ədəbi-bədii düşüncəsini özündə əks etdirən “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanı dünya ədəbi irsinin ən qiymətli nümunələrindəndir.

Azərbaycan xalqının Ana kitabı olan “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanı ədəbiyyat tariximizin qədim yazılı abidəsidir. Dastan həm şifahi, həm də yazılı ədəbi dil üçün başlanğıc hesab olunur.

Azərbaycanda ilk dəfə professor Ə.Dəmirçizadə dastanın dili üzərində qiymətli tədqiqat aparmışdır. 4 fəsildən ibarət olan əsərin I fəslində müəllif abidənin tədqiqi haqqında mülahizələr söyləmiş, qalan 3 fəsildə dastanın fonetik, qrammatik və leksik quruluşundan bəhs etmişdir.

Dastan dilimizin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Dastanın dili onun morfologiyası və sintaksisi üzərində qurulmuşdur. Min illər tarixi olan Azərbaycan dilinin morfoloji sistemi ilə müasir Azərbaycan türk dili arasında elə böyük fərq baş verməmişdir. “Bunu “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanından başlamış Orta əsr mənbələrinin morfoloji sistemini nəzərdən keçirsək görə bilərik. İlk formalaşma dövründə olan ümumxalq dili vəziyyətində

bir sıra söz və şəkilçilər paralel forma və leksik vahidlər xarakteri daşımışdır. Sinonim xarakterli qrammatik formalardan biri istifadədən çıxmış, digəri isə dəqiq məna kəsb edərək ümumxalq dili qrammatik quruluşunda daimi mövqe tutmuşdur. Bu təkmilləşmə prosesi eyni zamanda ümumxalq dilinin qrammatik quruluşunda da baş vermişdir (9, səh. 58). Hal-hazırda dilimiz üçün arxaikləşən, dastanda işlənən bir çox qədim dil xüsusiyyətləri dialekt və şivələrimizdə qorunub saxlanmaqdadır.

Araşdırmalar da bunu sübut edir ki, dialektlərimiz bir çox arxaik əlamətlərin saxlanma yeridir.

Dastanın qrammatikası Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Ə.Dəmirçizadə yazır: “Keçən min il müddətində dilimizin qrammatik quruluşunda xüsusən təkmilləşmə, milli dil halında vahidləşmə, saflaşma mahiyyətli dəyişikliklər olmuşdur. Belə dəyişmələrin bir qismini xüsusi tədqiqat aparmadan görmək olsa da, bir qismini ancaq əsrlər boyu inkişafı izləməklə aydınlaşdırmaq mümkün olur” (1, səh.60). “Kitabi – Dədə Qorqud”un fonetik və leksik norması kimi qrammatik norması da təşəkkül dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin ümumi normatik keyfiyyətlərini əks etdirir. N.Xudiyev yazır: “Abidənin qrammatikasında normalılıq onun fonetikasi və leksikasındakından daha güclüdür. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, xüsusilə aqqlütinativ quruluşa malik dillərdə birinci növbədə qrammatik norma müəyyənləşir və qrammatik normalılıq fonetik və leksik normalılığa ya bilavasitə, ya da bilvasitə təsir göstərir (3, səh.125). Bütün əsas nitq hissələri kimi zərf də, “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanında geniş şəkildə işlənmişdir.

Zərf quruluşuna görə sadə, düzəltmə, mürəkkəb, məna növlərinə görə tərzihərəkət zərfi, zaman zərfi, yer zərfi, kəmiyyət zərfi olmaqla təsnif olunur.

Bir nitq hissəsi kimi zərfin əsas qrammatik semantikasi əlamətdir. Zərf həmişə hərəkətin və əlamətin əlaməti kimi səciyyələndirilir.

Dastanda işlənən zərfləri müasir Azərbaycan dilində işlənən zərflərlə müqayisə etdikdə bir o qədər də fərqlənmədiyinin şahidi oluruq. Doğrudur, dilimizin tarixi inkişaf prosesi bir çox fərqli xüsusiyyətlərin meydana çıxmasına səbəb olmuş, dilimizin bütün qatlarında müəyyən dəyişikliklər yaranmışdır, başqa nitq hissələri kimi zərflərin də bəziləri arxaikləşmiş, bəziləri dialektlərimizdə qorunub saxlanmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq oxşarlıqlar daha çoxdur.

Zərfin quruluşca növləri.

Zərfin tarixən də quruluşca 3 növü olmuşdur: sadə, düzəltmə və mürəkkəb zərflər.

Sadə zərflərin bir çoxu müasir Azərbaycan dili üçün arxaikləşmişdir. Nümunələrə baxaq: uru sözü – (cəld, dik mənasını ifadə edir). Qalqubanı yerindən uru turğıl (6).

qatu sözü – (bərk, möhkəm mənasında). Oğlan yenə buğanın alnına qatı urdu (6).

yayan sözü – piyada mənasında. Dirsə xan yayan, bunlar atlu yürüdülər.

yesir sözü – əsir mənasında.

Boyu uzun Burlaxatun yesir getdi.

dün sözü – dünən mənasında (bu söz müasir Türkiyə türkcəsində işlənməkdədir).

Dün yoq, ötağı gün evin bundan keçdi (6, səh. 33).

Bu söz dastanda həm “dünən” mənasında, həm də “gecə” mənasında işlənmişdir.

Dünlə karvan keçdiyini torağay bilir (6, səh.13).

Bir çox sadə zərflərin isə bütün dövrlərdə öz işləkliyini qoruyub saxladığının şahidi oluruq. Məsələn: **Bərü** gəlgil, başım baxtı, evüm taxtı. Qırq namərd **qarşu** gəldi. Yeyəlim, içəlim, **xoş** keçəlim (6).

Qarşu, aşağı, yuqaru, iləri, gerü, bilə, bərü kimi bir neçə sözü nəzərə almasaq, demək olar ki, müstəqil köklərdən ibarət olan zərflər “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarında yox dərəcəsinədir. Dastanda başqa nitq hissələrindən sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə düzəlmiş bəzi düzəltmə zərflər işlənmişdir.

Düzəltmə zərflər

Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarının dilində də düzəltmə zərflər sözdüzəldici şəkilçiləri sadə köklərə artırmaqla düzəlmişdir.

Dastanın dilində işlənən sözdüzəldici şəkilçilərin bir qismi indi Azərbaycan dilində yaşamaqdadır, digəri isə ya tamamilən istifadədən çıxmış, ya da qeyri – məhsuldar halda bəzi düzəltmə sözlərdə qalmışdır (1, səh. 62).

Nümunələrə baxaq:

- **ar, ər** şəkilçisi.

Bu şəkilçi feildən sifət, bəzən isə zərf düzəltmək üçün feil köklərinə artırılır. Qanturalı yigitlərini **ağlar** gördi.

Qaraca çoban **çapar** getdi.

- **ın, - in, - un, ün.**

Bu şəkilçi isimlərdən müxtəlif mənalı zərf düzəltmək üçün işlənmişdir.

H. Mirzəzadə yazır: “Zərfin ən qədim göstəricilərindən biri olan – (ın⁴) şəkilçisi artırıldığı sözün leksik mənasından asılı olaraq zaman, tərz, kəmiyyət zərfləri düzəldir (5, səh. 185).

- ın şəkilçisini ifadə etdiyi mənaya görə belə qruplaşdırmaq olar:

a) Zaman zərfləri düzəltmək üçün zaman bildirən isimlər artırılır: “qışda” mənasında “qış” ismindən “qışın”.

“yazda” mənasında “yaz” ismindən “yazın”.

“payızda” mənasında “güz” ismindən “güzün”.

“gecə vaxtı” mənasını ifadə edən “dün” ismindən “dünün”.

“vaxtda” mənasında “vaqt” ismindən “vaqtın”.

Nümunələrə baxaq:

Bir yazın, bir güzün buğayla buğrayı savaşırdırdılar.

Oğuz bəgləri birin gəlüb yığnaq olmağa başladılar.

Bu qatla öldürmədim, ol **vaqtın** öldürərik.

b) bəzi isimlərə qoşularaq tərz-i-hərəkət zərfi də əmələ gətirir. Məsələn:

Dəli Qaçar Bayandur xanın divanına gəldi, **dizin** çökdi, aydar.

Buradakı “dizin” sözü “dizi üstə” məzmununda tərz-i-hərəkət zərfi kimi işlənmişdir.

Nümunələrdən bu nəticəyə gəlirik ki, bu şəkilçi zərf düzəltməyə xidmət etmişdir.

- **lı** şəkilçisi. Qazan bəğün qarıcuq olmuş anası qara dəvə boynunda **asılı** getdi.

- **da, də.** Xanlar xanı xan Bayındır yildə bir kərrə toy edib, Oğuz bəglərin qonaqlardı (6, səh.53).

- **ca, cə** şəkilçisi. Təpəcə böyümüşsən, darıca beynin yox.

Mürəkkəb zərflər.

Mürəkkəb zərflər müasir dilimizdə olduğu kimi dastanda da müxtəlif yollarla yaranmışdır: Oğlum **bu gün** – **yarın** qanda isə gəlür. **İraqından** – **yaqınından** bərü gəlgi.

Zərfin mənacə növləri.

Yazılı nümunələrin olduğu bütün dövrlərdə zərfin müasir məna növlərinin hamısı müşahidə olunur.

Tərzi – hərəkət zərfi.

Quca – quca atayla oğul görüşdi.

Yata – yata yanımız ağrıdı.

Çobanı bir ağaca **sara** – **sara** möhkəm bağladı.

Gumbır – gumbır tavullar döğülmədi.

Qazan sağına baqdı, **qas** – **qas** güldi.

Oğlan böylə degəc **bıldır** – **bıldır** gözünün yaşı rəvan oldu.

Nümunələr göstərdiyimiz zərflər quruluşuna görə mürəkkəb, mənə növünə görə tərzi – hərəkət zərfidir.

Mürəkkəb tərzi – hərəkət zərfləri 2 eyni və ya müxtəlif sözün birləşməsi yolu ilə yaranır (4, səh. 204).

Zaman zərfi.

Hadı Mirzəzadə yazır: “Zaman zərfləri semantik bölgüsünə görə feilin zamanlarına uyğun gəlir. Feildə qrammatik yolla ifadə olunmuş zamanı zərflər leksik yolla dəqiqləşdirirlər. Beləliklə, feilin qrammatik zamanlarına müvafiq zaman zərfləri zamanın müxtəlif müddətlərini bildirirlər (5, səh. 193).

Dastanda zaman bildirən sözlər zaman zərfi vəzifəsində işlənir.

Nümunələrə baxaq:

Bir gün Qam xan oğlu xan bayandır yerindən durmuşdu.

Alar sabah Dirsə xan qalqubanu yerindən uru durub qırq yigidin boyına alub, Bayandır xanın söhbətinə gəlürdi (8, səh. 51).

Qaranqu **axşam** olanda günü doğan!

Yer zərfi.

Ağ saqqallu babası **qarşu** gəldi.

Qazan **gerü** döndi.

İləri gəldi.

Bəri gəlgil, arslanım oğul.

Miqdar zərfi.

Qəbzəsindən yay **iki** para oldı.

Mərə bəzirganlar, çoxmı istədim?

Taş Oğuz bəgləri bunu görüb həp atdan endilər. oğlanın anası əmcəgin **bir** sıqdı südü gəlmədi, **iki** sıqdı, südü gəlmədi.

Anlar **bir** yedigində, sən **iki** yegil.

Dastanda təqlidi sözlərin təkrarı ilə yaranan çox sayda zərflərə təsadüf edirik.

Nümunələrə baxaq:

Qaranqu axşam olanda vaf – vaf ürən.

Acı ayran töküləndə çap – çap içən (72).

Köpək Qazanın atının ayağına çap – çap düşər, sin – sin sinər (72).

Söylədilər fısıl – fısıl (75).

Oğlan böylə digəc bıldır – bıldır gözinin yaşı rəvan oldu (75).

Köpəkləri görəcək qas – qas güldi (91).

Kömləgi görəcək bəglər ökür – ökür ağlaşdılar (91).

Burada (çap – çap – şap – şap), (sin – sin – zingildəmək), (bıldır – bıldır – gildir – gildir), (qas – qas – qah – qah), (ökür – ökür – hönkür – hönkür) mənalarında işlənmişdir.

Nümunələrin sayını artırmaq olar.

Əsrlər boyu dilimiz ərəb, fars, rus dili vasitəsilə Avropa dillərinin təsirinə məruz qaldığı üçün dilimizin qatlarında dəyişkənlik əmələ gəlmişdir. Bu dəyişkənliklərə baxmayaraq “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanının dili müasir Azərbaycan dili ilə səsləşir.

Oğuz türklərinin ən qədim abidəsi olan bu dastan hər zaman istər dilimizin, istərsə də ədəbiyyatımızın bütün sahələri üçün öyrənilmə obyektii olaraq qalacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dəmirçizadə Ə. “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı, 1959.
2. Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, 1999.
3. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü. Bakı, 1991.
4. Hüseynzadə Muxtar. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya, III hissə. Bakı, 2007.
5. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990.
6. Kitabi – Dədə Qorqud. Bakı, Kitab klubu MMC, 2018.
7. Kitabi – Dədə Qorqud. Məqalələr toplusu. Bakı, “Elm”, 1999.
8. Kitabi – Dədə Qorqud. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının ən qədim yazılı abidəsi. Bakı, “Qanun”, 2017
9. “Kitabi – Dədə Qorqud” dastanının qrammatik tədqiqi (fonetik, morfoloji və sintaktik təhlil). Bakı, Elm”, 2018.

AN ADVERB IN THE EPIC “DADA GORGUD”

Ulviyye İbrahimova

BSU “Dede Gorgud” ETL, junior scientist

PhD in Philology

SUMMARY

Key words: Book of Dada Gorgud, adverb, adverbs of time, adverbs of place, adverbs of manner, quantity adverbs

The article studies the adverbs used in the epic “Book of Dada Gorgud”. It is noted that despite some variations, the types of adverbs both in terms of structure and meaning do not differ much from the adverbs used in the modern Azerbaijani language. The epic is considered the beginning of our written literary language, as it contains all the characteristic features of our language. Even though centuries have passed, there will always be a need to study the epic, and this epic will remain an object of study in all areas of our language and literature.

НАРЕЧИЕ В ДАСТАНЕ «КНИГА ДЕДЕ-ГОРГУДА»

Ибрагимова Ульвия

БГУ, НИЛ “Деде Горгуд” младший научный сотрудник

доктор философии по филологии

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Китаби Деде-Горгуд, наречие, наречие времени, наречие места, наречие образа действия, наречие количества

В данной статье исследуются наречия использованные в дастане «Китаби Деде-Горгуд». Следует отметить, что несмотря на некоторые отличия и употребления видов наречия по строению и по значению они почти ничем не отличны от современного азербайджанского языка. Дастан-носитель свойств присущих нашему языку является прародителем азербайджанского литературного языка. Несмотря на всю изученность «Китаби Деде-Горгуда» всегда остаётся актуальным вопрос о востребованности исследования данного дастана как в языковом так и в литературном контексте.

AZADLIQ FƏDAISI**Samirə Şükür qızı Quliyeva***BDU “Dədə Qorqud” ETL-in kiçik elmi işçisi**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**samira_guliyeva@mail.ru***XÜLASƏ**

Məqalədə azadlığa sarsılmaz sədaqəti və vətəninə dərin məhəbbəti ilə məşhurlaşan xalq şairi Səhəndin həyat yolu və ədəbi xidmətləri haqqında geniş məlumat verilir. Səhənd poeziyası həmyerlilərinin mücadilələrini işıqlandıran dərindən, azad vətən həsrətinin ağırlıq ifadəsi kimi göstərilir. İranda yaşamağın çətinliklərinə baxmayaraq, o, Azərbaycan dilini qoruyub saxlamağa və milli ədəbiyyat yaratmağa nail olmuş, Güney Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında həyatı şəxsiyyətə çevrilmişdir. Mövzuda azadlıq, birlik, sülh həsrətini, milli azadlıq hərəkatına bağlılığını əks etdirən Səhənd poeziyasının aktuallığı vurğulanır. Səhənd yaradıcılığı Azərbaycan xalqının qədim mədəni irsini müasir siyasi-ictimai məsələlərlə əlaqələndirmək qabiliyyətinə görə qeyd olunur.

Açar sözlər: Dədə Qorqud, Cənubi Azərbaycan, azadlıq, vətən, poeziya, sülh, bərabərlik.

Vaxtı ilə xalq şairi Söhrab Tahir dili bir qanı bir pərən-pərən düşmüş soydaşlarının ağrı-acısını, ürək qanı, qəlb çırpıntıları, eyni yüksək hiss və həyəcanla aşağıdakı parçada necə də gözəl təsvir etmişdir:

İkiyə bölünməkdən elə qorxmuşam,
Çöpü də ikiyə bölmərəm daha.

İran zəngin etnik çeşidliliyə malik bir ölkədir. Ortaq tarixi, coğrafi, sosial və siyasi elementlərə baxmayaraq, hər bir milli mədəniyyətin unikallığı fərqli olaraq qalır. Mütləq hakimiyyət amansız ola bilərdi, lakin bu, İranda öz dillərini qoruyan və özünəməxsus ədəbi ənənələr bəsləyən azərbaycanlıların dözümlülüyünü boğa bilməmişdi. Məhz öz icmalarından çıxan sənətkarlar öz milli ədəbiyyatlarının formalaşmasında özünəməxsus təsirə malik olublar.

XIX əsrin əvvəllərindən etibarən öz dədə-baba yurdlarından, ev-əşiklərindən, ocaqlarının hərarətindən zorla qoparılan, saysız-hesabsız səfalətlərə düşər olmuş soydaşlarımızın yaşadıkları faciəvi və ağır təcrübələr yazıçıların daimi düşüncə mənbəyinə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, uzun illərdir bu mövzu ədəbiyyatımızda mühüm yer tutur. Məşhur tənqidçi-alim Vəqif Sultanlının da dediyi kimi, “Mühacirət ədəbiyyatının baş qəhrəmanı Vətəndir”. Onun sətiirləri arasında Azərbaycanın canlı, fəqət həsrət və ayrılıq qorxusunu özündə bütünləşdirən obraz əksini tapır. Tənqidçi alimə görə, yurda bağlılıq, həsrət və qüdrət duyğusu Azərbaycan ədəbiyyatının ruhunda, mayasındadır” (1, 556). Doğrudan da, bu hiss, sonsuz həsrət və dönməz ruh Azərbaycan ədəbiyyatı mahiyyətinin ayrılmaz hissəsidir.

Beləliklə, ədəbi tariximizin salnaməsində silinməz izlər qoymuş söz ustalarının müəllifi olduğu ədəbi irsin hərtərəfli və ciddi elmi tədqiqi ilə məşğul olmaq vacib və mühim məsələyə çevrilmişdir. İran ədəbiyyatı tarixinin geniş qobelenləri boyunca ictimai uğursuzluqlar və müsibətlərə tab gətirərək əsərlərini öz ana dillərində nümayiş etdirən xeyli sayda sənətkarın varlığını görmək olar. Bu görkəmli simalardan biri də Güney Azərbaycanda ədəbi mənzərənin tərəqqisinə və zənginləşməsinə böyük tövhələr vermiş, öz əyilməz ruhu ilə seçilən Bulud Qaraçorlu Səhənd olmuşdur.

1950-1970-ci illərdə sarsılmaz vətənpərvərlik şövqü ilə tanınan bu dəyərli şairin poetik yaradıcılığında milli-azadlıq hərəkatı özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Onun inqilabi-romantik ruhlu əsərləri oxucularda böyük əks-səda doğurmaqla yanaşı, həm də Cənubi Azərbaycan poeziyasının əhatə dairəsində mühüm ədəbi hadisə statusu almışdır. Təsadüfi deyil ki, ustad Şəhriyar özünün məşhur "Səhəndiyə"sini məhz ona həsr etmişdir.

Qəlbi, ruhu azadlıq eşqilə döyünən Azərbaycan türkcəsinin mətbuatda yayılmasında Səhəndin hərarətli şeirləri əvəzsiz rol oynamışdır. Müasir Azərbaycan və fars ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olan Səhənd yaradıcılığının basiliica mövzusu xalq həyatıdır: Vətəninə azad görməsi, özünün dediyi kimi "azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən" arzusu ilə yaşamışdır.

Mən azadlıq cəbhəsində bir fədai əsgərəm,
Bir azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən, deyir. (2, 26)

Səhənd poeziyasının lirik-romantik qəhrəmanı yüksək estetik ideallarla yaşayan, insan mənəviyyətinin ülvyyəti, insan qəlbinin paklığı və idrakının ucalığı yolunda dönməyən mübarizə aparan fəal dünya vətəndaşıdır.

Səhəndin həyat və yaradıcılığını bir daha araşdırarkən onun yaşadığı məşəqqətli həyatı, əzab-əziyyəti, keçirdiyi həbsxana həyatının şahidi oluruq. Lakin bütün bunlara baxmayaraq ruhdan düşməyin Səhənd milli azadlıq hərəkatının fəal üzvü kimi azad edildikdən sonra öz fəaliyyətini davam etdirir, mübarizədən geri çəkilmir. Şair ədəbi yaradıcılığına da məhz bu illərdə başlamış və "Xatirə" adlı ilk mənzum əsərini yazmışdır.

Səhənd İran xalqının 1949-cu ilin ortalarında başlanan inqilabi-demokratik hərəkatında iştirakına görə yenidən həbsə alınır. "Zindan şəraiti, siyasi proseslərin arzuolunmayan məcraya dönməsi, şairdə milli şüurun formalasmasına, mübarizə əzminin möhkəmlənməsinə səbəb olur" (2, 280).

O, həbsxanada olarkən, "Xatirə"nin davamı olan "Araz" şeirini yazmışdır. Lakin təəssüf ki, Səhənd hər iki şeirinin çap olunması üçün həbsxanadan kənara çıxarsa da məqsədinə nail ola bilmir. 1953-cü ildə demokratik qüvvələrin səyi nəticəsində Səhənd də bir çox siyasi dustaqlarla birlikdə həbsxanadan azad edilir. Uzun müddət işsiz qalan Səhənd gündüzlər fəhləlik edir, axşamlar isə mütaliə ilə məşğul olur. Xalq ədəbiyyatının incilərini, tükənməz klassiklərin əsərlərini, o cümlədən Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin əsərlərini böyük məhəbbətlə oxuyur. Bunlarla yanaşı o, çətinliklə yazdığı inqilabi məzmunlu əsərlər ilə də gizli şəkildə tanış olur. Sanki oxuduğu bu əsərlər onu bir daha ruhlandırır, həmin poetik nümunələrdən aldığı təsiri şair öz qələmində belə ifadə edirdi:

Çox qısa,
Çox aydın idi sözlər,
Vaqədə bir kəlmə, təkcə bir: Əgər
Hər kəsin əməyi özünə verilsə,
Kimsənin haqqını dartıb almasa kimsə,
Dünyada səhmansızlıq olmaz,
Fəlakətdən, rəzalətdən iz qalmaz.
Bununla bircə yolu var demək:
Dünyada, yer üzündə
Haqsızlar çalışıb ac yatanlara birləşsin gərək!

Bu illərdən başlayaraq, Səhənd inqilabi fəaliyyətini öz ədəbi fəaliyyətində davam və inkişaf etdirir. O, 1953-cü ilin axırlarında "Xatirə" və "Araz" şeirlərini çap etdirir.

Əllinci illərin əvvəllərində Təbriz və Tehrandə Azərbaycan dilinə olan maraq müvəqqəti olsa da aşkara çıxmaq imkanı tapır. Bu cəhətdən 1951-ci ildə böyük ustad Məhəmmadhüseyn Şəhriyarın Təbrizdə nəşr edilmiş, bütün Cənubi Azərbaycan şeiri və bədii fikri üçün böyük bir hadisəyə çevrilmiş "Heydərbabaya salam" poemasını göstərmək olar.

Başdan başa xalq dilində, şirin Təbriz ləhcəsində yazılmış bu poemada Azərbaycan xalqının ən böyük dərdi olan ayrılıq, həsrət, humanizm və vətənpərvərlik hissləri, doğma yurdunun adət-ənənələri, mərasimləri, təbiət gözəllikləri öz əksini tapmışdır. "Sazının sözü" müəllifi göstərirdi ki, onun doğma xalqının qədim mədəniyyəti olmuş, xalqının mənəvi aləmi zəngindir, bütövdür.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında "Heydərbabaya salam"dan sonra ikinci ədəbi hadisə sayılan "Sazının sözü" əsərində Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarla dolu uzaq keçmişindən xəbər verən milli "Dədə Qorqud" eposunu nəzmə çəkən Səhənd müasirlərinə çatdırmaq üçün var qüvvəsilə çalışırdı.

Mənim öz əlimdən bu gəlir ancaq,
Səni keçmişimlə eyləyim tanış
Başuca yaşamaq istəyir əgər,
Bax, gör, babaların necə yaşarmış. (2, 179)

Qüdrətli qələm sahibi olan şair "Dədə Qorqud" dastanlarına əsaslanaraq doğma xalqın gözəl məziyyətlərindən bu xalqın əxlaq və mənəviyyatında qadına olan hörmət və ehtiram hissindən danışır və göstərir ki, qadın bir qul kimi satılıb-alındığı zamanlarda belə qadınlar onun vətəninə böyük ehtiram sahibi olmuşdur. "Kişilərlə bərabər ox atıb, kəmənd tutan Azərbaycan qadını eyni zamanda, "aslanın erkəyi, dişisi olmaz" deyərək, təriflənən ana, xalqın gözəl adət-ənənələrini qoruyub yaşadan, nəsildən-nəslə keçirən vəfalı bir qadın olmuşdur" (2, 9).

Dişi aslan, bizim ana,
Günəşdən təz yerdən duran,
Yadlar bizə kəc baxanda,
Axaq sular, qan axanda.
Papağını, əyrı qoyan,
Bu sıldırım qayaların.
Dalısında, minlər aslan.
Pusqulara, sınıb yatıb,
Ox sıçradıb, tufəng atıb.
Günəşdən tez yerdən duran,
Dağlar üstə çadır quran.
Su suvaran, toxum səpən,
Əkin əkən, biçin biçən,
Av avlayan, quş quşlayan,
Mərd igidlər hörmət ilən,
Ömür sürmüş şöhrət ilən.
Yad ellərə baş verməmiş,
Zülcədərə tac verməmiş. (2, 78-79)

"Ana haqqı-Tanrı haqqı" deyən şair qılinc gücü ilə ölkələri, şəhərləri alan igid Azərbaycan oğlunun vüqarlı, əzəmətli anası qarşısında baş endirib, bağışlanmasını necə də gözəl şəkildə mənalandırmışdır:

Əzəldən, əzəldən bu əl, bu oba
Analığına dərin hörmət bəsləmiş.
Ana qarşısında Topal Teymur da,
Ayaq geri qoymuş, bağış diləmiş.
Bu haqqı tanıyan, haqqı sevən el,
Mərifətdə incə yerlərə çatmış.
"Ana haqqı Tanrı haqqıdır" deyə,
Belə bir bədii məsəl yaratmış.
Sən də analığa həsr et dastanın,
Sən haqq yolcususan, həqq aşiqisən,
İstəkdən yoğrulub iliyin, qanın.
Dostluq məclisinin yaraşığısan. (2, 98-99)

Səhənd Azərbaycan xalqının qədim mədəni xalqlardan biri olduğunu bilərəkdən danan, onun milli mədəniyyətinə, dilinə, ədəbiyyatına xor baxan mürtəcə İran şovinizminə üz tutaraq deyirdi:

Ancaq bir sözüm var: Mən də insanam.
Dilim var, xalqım var, yurdum, yuvam var.
Yerdən çıxmamışamsa göbələk kimi,
Adamam, haqqım var, elim, obam var.
Qul yaranmamışamsa yarananda mən,
Heç kəsə olmaram, ne qul, nə əsir,
Qurtuluş əsridir insana bu əsr,
Əsir olanlar da, buxovun kəsir. (2, 56)

"Səhəndin "Dədə Qorqud" motivləri əsasında qələmə aldığı altı min beş yüz (6500) misralıq böyük həcmli "Sazımın sözü" poeması Cənub poeziyasında folklorun işlənməsi səviyyəsini göstərən ən bariz nümunələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də Şimal ədəbiyyatında ədəbi hadisə kimi yüksək mövqə qazanmışdır" (2, 247).

Poemanı maraqlı edən cəhətlərdən biri də odur ki, şair əsərində yalnız "Dədə Qorqud" motivlərini nəzmə çəkməmiş, eyni zamanda hər dastanın əvvəlinə bir "Başlanış", axırına isə "Qurtuluş" əlavə etmiş, onları xalqının, vətəninə müasir siyasi-ictimai həyatı ilə əlaqələndirmişdir. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun yazdığı kimi, "Həmin başlanğıcda şair dastanın humanizm ruhunu və mündərəcəsini inkişaf etdirmiş, bugünkü insanın həyatı haqqında, insan haqqında bir sıra qiymətli fikirlərini söyləmişdi" (3).

Öz istedadını xalqın vətənin və ümumən bəşəriyyətin xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizəsinə həsr edən Səhəndin həyatı enişli-yoxuşlu olsa da, o ruhdan düşməmiş, zaman-zaman yüksəlmişdir. Şəxsi həyatında, yaradıcılığında bir çox məhrumiyyətlərə düçar olan, ehtiyac girdabına düşən Səhənd bədbinliyə, ümitsizliyə qapılmaz. Şairin yaşadığı cəmiyyətdə ictimai həyatın özündən doğan ziddiyyətlər, ictimai ədalətsizlik və bərabərsizlik qarşısında laqeyd deyildir. O, məhz bu keşməkeşli yolda yazıb-yaradır, ictimai nöqsanları tənqid atəşinə tutur, haqsızlığı, ədalətsizliyi oxucularına çatdırmağa çalışır. Səhənd bütün həyatı boyu Azərbaycan xalqının milli azadlığı üçün mübarizə aparmış, azadlıq cəbhəsində bir fədai əsgər kimi dayanmışdır.

Düşmənlərin gülləsiylə qana batam gərək mən,
Vətən üstə parələnsin bədənimdə pirəhən,
Qoy mən ölüm, zalimlərdən pak olunsun bu vətən,
Çox razıyam cəbhədə mən basdırılıb bıkəfən.
Çün azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən!
Qoy səngərlər evim olsun, dağlar başı məskənim,
Zülm əlindən azad olsun bu mükəmməl vətənim.
Quzğunlardan, bayquşlardan təmizlənsin gülşənim,
Qoy gül açsın bundan sonra çəmənlərdə nəstərən,
Çün azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən! (1, 26)

İnsanı birliyə, qardaşlığa, sülhə çağırmaq, ictimai bərabərsizliyə qarşı çıxan bu poeziya istismarı, saxtakarlığı, riyakarlığı rədd edir, insanları ədalətə, ülviliyyətə çağırır. Bu cəhətlər bizə Səhənd poeziyasını ideyalar carçısı adlandıрмаğa haqq verir. Şairin həyat fəlsəfəsi bərabərlik, əmin-amanlıq, insanpərvərlik, mənəvi zənginlik poeziyasıdır. Bu poetik fəlsəfənin şüarı belədir: "Ancaq özün üçün yox, başqaları üçün yaşa, yarat! Mütərəqqi ol! Cəmiyyət üçün, onun tərəqqisi üçün əlindən gələni əsirgəmə!". Bütün bunlar Səhənd poeziyasındakı çağırışların başlıca qayəsini təşkil edir. Şairin həyat fəlsəfəsi daha çox bu məqsədlərə xidmət edir.

Güney ədəbiyyatının bütün nümayəndələrinin yaradıcılığı və şəxsiyyəti araşdırmalarda yer almalıdır. Dünyanın ayrı-ayrı yerlərində, o cümlədən uzun illərdən sonra üçrəngli bayrağımızın dalğalandığı Qarabağımızda insanları sülhə, azadlığa, birliyə, dostluğa, bəşəriyyətin tərəqqisi uğrunda mübarizəyə çağıran poeziyanın əhəmiyyəti çox böyükdür. Belə qabaqcıl idealları əks etdirən hər bir sənətkar bəşərin ümumi səadətinin, azadlığının keşiyində duran mərd, mübariz insandır. Mücərrədlik, yalançı humanizmdən uzaq olan Səhəndin poeziyası bugünkü həyatla, zamanla səsleşən dəyərli və qiymətli sənət incilərindən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev C.M. və b. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (Ali məktəblər üçün dərslik). İki cildə, II cild, Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 564 s.

2. Bulud Qaraçorlu Səhənd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb” nəşr., 2006, 280 s.
3. İbrahimov M. İki kitab.”Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzeti 1968, 23 mart.
4. İnternet resursları: Mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, <https://kaspi.az/az/muhaciret-edebiyati-realliq-lar-problemler>

FREEDOM DEVOTEE

Samira Shukur Guliyeva

BSU “Dede Gorgud” ETL, junior scientist

Phd in Philology

SUMMARY

Key words: Dede Gorgud, South Azerbaijan, freedom, Motherland, poetry, peace, equality

The article provides a comprehensive overview of the life and literary contributions of Sahand, a folk poet celebrated for his unwavering commitment to freedom and his deep love for his homeland. Sahand's poetry is portrayed as a poignant expression of the pain and longing for a free homeland, highlighting the struggles of his fellow countrymen. Despite the challenges of living in Iran, he managed to preserve Azerbaijani language and create a national literature, becoming a vital figure in the development of South Azerbaijani literature. The article underscores the relevance of Sahand's poetry, which reflects the longing for freedom, unity, and peace, and his dedication to the national liberation movement. Sahand's work is celebrated for its ability to connect the ancient cultural heritage of the Azerbaijani people with contemporary political and social issues.

ПОБОРНИК СВОБОДЫ

Гулиева Самира Шюкюр кызы

*БГУ, НИЛ “Деде Горгуд” младший научный сотрудник
доктор философии по филологии,*

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Саханд, Родина, Южный Азербайджан, поэзия, свобода, мир, равенство.

В статье содержится обширная информация о жизни и творчестве поборника свободы, народного поэта Саханда, прославившегося глубокой любовью к Родине. Поэзия Саханда освещает национально-освободительную борьбу соотечественников выраженную глубокой тоской по свободной Родине. Несмотря на все трудности эмиграционной жизни в Иране, он сумел сохранить чистоту азербайджанского языка, создать литературу Южного Азербайджана став при этом ключевой фигурой в её развитии. Наряду с этим в статье подчёркивается актуальность творчества Саханда пропитанная идеей свободы, единства и мира в контексте соединять древнее культурное наследие азербайджанского народа с современными политическими и социальными вопросами.

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA ZƏRF BİR NİTQ HISSƏSİ KİMİ

İlhamə Babanlı

*BDU “Dədə Qorqud”ETL-in elmi işçisi
babanlyilhame@gmail.com*

XÜLASƏ

Bütün dillərdə zərf qeyri müəyyənliyi, eyni zamanda mütəhərrikliyi və çox dəyişkənliyi ilə seçilən bir nitq hissəsidir. Türk dillərinin Orxon-Yenisey abidələri dövründə zərf hələ bir nitq hissəsi kimi tam təşəkkül tapmasa da, onu ayrıca nitq hissəsi kimi öyrənmək üçün abidələrin dilində zərf kateqoriyası kifayət qədər inkişaf etmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində zərfin həm mənaca, həm də quruluşca növləri aktiv işlənmə tezliyinə malikdirlər. Yəni leksik-qrammatik söz qrupu kimi zərf “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində normativ keyfiyyətdə təzahür edir.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, zərf, nitq hissəsi, kateqoriya.

İş və ya hərəkətə aid əlaməti, keyfiyyəti, hal və ya vəziyyəti, şəraiti, hətta bəzən əlamətin əlamətini bildirən zərfin müstəqil bir nitq hissəsi kimi formalaşması və inkişafı başqa nitq hissələrinin inkişafı ilə bağlıdır. Zərfin adlardan, yəni isim, sifət, say və əvəzlilikdən fərqləndirən əsas xüsusiyyəti hal şəkilçisi qəbul etməməsidir. Y.Seyidov qeyd edir ki, “*Azərbaycan dilində zərf hesab edilən bir sıra sözlər nitqdə qrammatik dəyişikliyə məruz qalırsa, məsələn, hallanırsa, bu, o deməkdir ki, onların bir qismi zərf deyil, bir qismi isə zərf kimi inkişafını başa çatdırmayıbdır*” (6, s. 356).

Q.Kazımov zərfə belə tərif verib: “*Hərəkətin və ya əlamətin əlamətini bildirən sözlərə zərf deyilir. Hərəkətin əlaməti dedikdə zərflərin şəxslə fellərlə, məsdər və feli bağlama ilə, əlamətin əlaməti dedikdə zərflərin sifət, feli sifət və zərflərlə əlaqəsi nəzərdə tutulur*” (1, s. 359).

B.A.Serebrennikov, N.Z.Hacıyeva “Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası” adlı kitabında yazır: “*Bütün dillərdə zərf qeyri-müəyyənliyi, eyni zamanda mütəhərrikliyi və çox dəyişkənliyi ilə seçilən bir nitq hissəsidir. Zərf kateqoriyasının hal sistemindən çıxan formalar, qoşa sözlər, sifət formaları,*

toplu saylar, feli bağlamalar, leksik və morfoloji baxımdan təcrid olunmuş sözlər daxildir.

Bu son dərəcə qarmaqarışıq kütlənin qədim vəziyyətini aşkarlamaq və onun tarixi dəyişmə yolunu təyin etmək qeyri-mümkündür” (5, s. 315).

Zərfdə mübahisəli məsələlərdən biri də zərfdə müqayisə dərəcələri məsələsidir. Bildiyimiz kimi, müqayisə dərəcələri sifətə aid qrammatik-semantik kateqoriyadır.

Bu münasibət geniş yayılmamışdır. Qrammatika kitablarının bir qisminə belə bir kateqoriya yada salınmır. 1960-cı ildə Akademiyanın dərc etdirdiyi “Azərbaycan dilinin qrammatikası”nda (I c.) bu barədə müəyyən məlumat verilmişdir. Y.Seyidov qeyd edir: *“Buradakı bircə ifadə zərfdə dərəcə kateqoriyasının olmadığını göstərmək üçün kifayətdir. Yazılır: “Zərflərdə ən çox çoxaltma dərəcəsi mövcuddur və bu da, əsasən, sintaktik üsul ilə yaranır”. Nəzərə alanda ki, morfoloji kateqoriya sintaktik üsulla əmələ gələ bilmir, deməli, zərflərin belə bir dərəcəsi yoxdur, əgər belə dərəcə yoxdursa, o zaman adi dərəcədən də danışmağa yer qalmır” (6, s. 358).*

Hal hazırda zərflər başqa nitq hissələrindən xeyli təmizlənsə də, bir sıra çətinliklər hələ də qalmaqdadır. Bu da zərfin çoxşaxəli olmasından irəli gəlir. Belə ki, isimlər yalnız əşyanın adını, feillər hərəkəti bildirdiyi halda, zərflər hərəkəti və əlaməti həm tərz, həm zaman, həm yer, həm də kəmiyyət, dərəcə baxımından izah edir, hətta leksik mənasına görə bir sıra zərflər isimlərdən, sifətlərdən, saylardan fərqlənir.

Türk dillərinin Orxon-Yenisey abidələri dövründə zərf hələ bir nitq hissəsi kimi tam təşəkkül tapmasa da, onu ayrıca nitq hissəsi kimi öyrənmək üçün abidələrin dilində zərf kateqoriyası kifayət qədər inkişaf etmişdir.

İstər müasir türk dillərində, istərsə də göytürk dilində bu və ya digər sözün zərfa aid olub-olmamasını təyin etmək bir qədər çətinidir. Göytürk dilində tərz-i-hərəkət, keyfiyyət, kəmiyyət, zaman, yer zərflərinin işləndiyini müşahidə etmək olar (4, s. 634).

“Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində zərfin həm mənaca, həm də quruluşca növləri aktiv işlənmə tezliyinə malikdirlər. Yəni “leksik-qrammatik söz qrupu kimi zərf KDQ-nin dilində normativ keyfiyyətdə təzahür edir” (3, s. 192).

Sadə zərflər. Zərfin ən tipik növüdür. Bəzi sözlər var ki, onlar tələffüz edilərkən yada hal-hərəkət bildirən sözlər düşür.

“Dədə Qorqud” dastanlarının dilində sadə zərflər geniş formada işlənmişdir: *“Oğlan yenə buğaniñ alnına yumruğıyla qatı urdı!”* (2, s. 40); *“Uzəngüyə qalqıb, qatı çəkdi, uz atdı...”* (2, s. 41).

Göründüyü kimi, “qatı” sözü bu misralarda zərf kimi işlənmişdir. Bu söz müasir Azərbaycan dili üçün arxaikləşmişdir. Belə ki, hal-hazırda dilimizdə qatı, yəni duru sözünün antonimi kimi işlənir.

Qatı leksik vahidi qədim Orxon-Yenisey abidələrinin dilində də işlənir: *“Közdə yaş kəlsər, eti də körjültə sıgıt kəlsər, yanturu sakıntım, katıgdi, sakındım”* (KT şm 11) *“Gözdən yaş gəlsə, könüldən fəryad gəlsə, yanaraq düşündüm, möhkəmcə düşündüm”... Ol ay bıs yigirmikə Keyrə başı Üç birküdə tatar birlə katı tokıtdım*” (MÇ 18) *“Həmin ayın on beşində Keyrə başı Üç Bürküdə tatarlarla şiddətli döyüşdüm”* (4, s. 434).

Bu leksik vahidin müasir dilimiz üçün işlək variantı “möhkəm”, “bərk” sözləridir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin sözlərin də zərf kimi işləndiyinin şahidi oluruq: *“Çobanı bir ağaca sara-sara möhkəm bağladı”* (2, s. 49); *“Dəpəgöz buynızından bərk tutdı”* (2, s. 91).

Dastanın dilində həm *qatı*, həm də *möhkəm* zərflərini eyni cümlədə də görə bilirik: *“Qatı – möhkəm yay çəkərdi”* (2, s. 41); *“Çobanı bir ağaca sara-sara möhkəm bağladı”* (2, s. 49).

Dövrünün aktiv işlənmə tezliyinə malik olan qatı sözü burada sifət kimi də işlənir: *“Bir ağ tozlu qatı yay aldılar”* (2, s. 54).

Eyni zamanda təkrar formada da işlənir: *“Bir gecə döşəyində qatı-qatı inlədi, ah etdi”* (2, s. 96).

Sadə zərflərin işləndiyi nümunələrə diqqət yetirək*:

“Çıxan can gerü gəlməz” (s. 36); *“Qara keçə altına döşədilər”* (s. 39); *“Bərü gəlgil, başım baxtı, evim taxtı”* (s. 39); *“Babañ dedi, keyikləri qovsun, gətürsün, bənım öñümdə dəpləsün”* (s. 41); *“İlərü vardı, pay dilədi”* (s. 55); *“Dəli Qarçar eşitdi, qarşu gəldi”* (s. 57); *“Nolduñ, böylə buñaldın?”* (s. 57); *“Qız dəxi orğan gətürüb Beyrəgi hasardan aşağı salındırdı”* (s. 59); *“Boz aygır bunda otlanub durar”* (s. 59); *“Beyrək qopuzı aldı, babasınıñ ordusına yaqın gəldi”* (s. 60); *“Yigitlərim, Əzrayiliñ gözini eylə qorxutdum ki, geñ qapuyı qodı, dar bacadan qaçdı”* (s. 76); *“Öylən varub, axşam gəlmək olmaz”* (s. 80); *“Yedi gün, yedi yerə saldı”* (s. 82); *“Bəkil yuqaru baqdı”* (s. 95); *“Oğlancuğına qarşu*

* Qeyd: Bundan sonra verilən bütün nümunələr “Kitabi-Dədə Qorqud ensiklopediyası”nın I cildindəndir.

varub soylamış görəlim, xanım, nə soylamış” (s. 43); “*Dirsə xan yayan, bunlar atlu yürüdilər, alubanı kafir ellərinə yönəldilər*” (s. 43); “*Üç gün tamam ağırlandı*” (s. 94) və s.

Bu tip sadə zərflərin iştirak etdiyi nümunələrin sayını artırma da bilərik, lakin, fikrimizcə, göstərdiyimiz cümlələr sadə zərflərin necə, hansı formada özünü göstərdiyindən xəbər verir.

Ə.Rəcəbov sadə zərflər haqqında yazır: “*Etimoloji planda göytürk dilində sadə zərf yox dərəcəsidir. Bu gün sadə kimi qəbul etdiyimiz zərflər türk dillərində tarixən düzəltmə olmuşdur. Göytürk dilində, iç, üz, il, yan, ön, tıs, im//am tipli sözlər sadə zərflərdir. Lakin bu sözlər nadir halda şəkilçi qəbul etmədən işlənir* (4, s. 437).

Düzəltmə zərflər. İsim, sifət, say, əvəzlilik və zərflərdən sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə yaranır. Zərf düzəldən şəkilçilərin çoxu bu gün üçün qeyri-məhsuldardır.

dan, -dən. Bu şəkilçi isim, sifət, say və zərfdən zərf düzəldir: “*Oğlañ buğanın alnından yumruğun gedərdi, yolından savuldu*” (s. 40); “*Daş Oğuz bağlarıylə Dəli Dondar sağdan dəpdə. Cilasun yigitlər Qaragünə oğlu Dəli Budaq soldan dəpti*” (s. 44); “*Anası duymadın əl altından buyurdu*” (s. 71); “*Yuqarıdan tamaşa edərdi*” (s. 81); “*Nagahandan Qaracığ çobanın üzərinə altı yüz kafir qoyıldı*” (s. 46); “*Bu gələn Bəkilsə, sizdən öndən mən qaçaram*” (s. 96); “*Buğanın ardından irdi*” (s. 96); “*Sıçradı kafirlər arasından çıxdı*” (s. 101); “*Dədəm Qorqud ötədən bəri gəldi*” (s. 56);

-la, -lə. “*Zamanla Oğuz genə yaylaya köçdi*” (s. 90).

-ca, -cə. “*Ğafillüca görklü başın kəsin*” (s. 96); “*Doqsan tümən gənc oğuz ardımca gəlsün*” (s. 71); “*Varuban dəstursızca Bayındır xanın yağışın basan altmış biñ kafirə qan qusduran...*” (s. 73); “*Anuñ ardınca, görəlim, xanım, kimlər yetdi. Mərə, sabah şahinləri al, xəlvətcə ava binəlim*” (s. 104); “*Ağ meydanda yumrı başı tapca kəsdim*” (s. 106); “*Urduqca, böyüdi; Dəpdikcə böyüdi*” (s. 90); “*Əcəl vədə irməyincə kimsə ölməz*” (s. 36).

Mürəkkəb zərflər. Düzəltmə zərflərə nisbətən daha çox inkişaf etmişdi. Bu zərf formaları məhsuldarlığı ilə özünü göstərir. Mürəkkəb zərflərin işlənmə məqamlarına diqqət yetirək:

Eyni sözün təkrarı ilə düzələn mürəkkəb zərflərə daha çox rast gəlinir: “*Oğlan böylə digəc, buldur-buldur gözinin yaşı rəvan oldı*” (s. 50); “*Gumbur-gumbur nağaralar döğildi*” (s. 52); “*Dəstmalın əlinə aldı, böğürü-böğür*

ağladı” (s. 54); “... yumru-yumru ağladı, yanıq cigərcigini dağladı” (51); “... qıyma-qıyma ağ ətindən çəküñ” (s. 50); “Oğlan yumruğıyla buğanın altına qıya tutub çaldı, buğa götin-götin getdi” (s. 40); “Qalqubanı iki qardaş quca-quca görüşdilər” (s. 103); “Köpəkləri görəcək qas-qas güldi” (s. 57); “Ədəblə yab-yab gerü döndi” (s. 55); “Yata-yata yanıımız, dura-dura belimiz qurıdı” (s. 46); “Söyləşdilər fisıl-fisıl” (s. 49); “Səni para-para doğrayalardı, ağac!” (s. 50); “Bu məhəldə Oğuz ərənləri alay-alay gəldi” (s. 107) və s.

Təqlidi sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb zərflər: *“Köpək Qazanıñ atınıñ ayağına çap-çap düşər, siñ-siñ siñlər” (s. 48); “Gördi, kim bir yığanaq yatur, yıldır-yıldır yıldırır” (s. 90); “Qaranqu axşam olanda vaf-vaf ürən” (s. 48).*

Bir-birinə yaxın və ya əks mənalı sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb zərflər: *“Qaraca çoban zərb eylədi, qaba ağacı yerilə-yurduyla qopardı, arqasına aldı” (s. 49); “Mərə, Uşun qoca oğlu, bu oturan bağlar, hər biri oturduğu yeri qılıcıyla-ətməgiylə alubdur” (s. 96); “Üç gün dünli-günli yortdı” (s. 101); “Yadığı-yarağıyla yola girdi” (s. 87); “İrağından-yaqınıñdan bərü gəlgi” (s. 47); “Doyunca tıqa-basa yer, əlin bögrinə urar, aydır” (s. 38); “... bu gün yarın qanda isə, gəlür” (s. 42).*

Mürəkkəb zərflərə bir neçə nümunə də göstərək: *“Boz atlu Xızır maña gəldi üç kərrə yaramı sığadı” (s. 43); “... köksləri dəlindi, süngiləri sındı, bir-birin alımadılar” (s. 97); “Qazan kibi pəhlivanı bir savaşa üç kərrə atından yıqan Qıyan Selcik oğlu Dəli Dondar çapar yetdi” (s. 73); “İki pəhləvan olub, bir-birinə sarmaşdılar” (s. 56)*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, “Dədə Qorqud”un dilində işlənmiş sadə, düzəltmə və mürəkkəb zərflər aktiv formada özünü göstərir, normativ keyfiyyətdə təzahür edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya). Bakı: Elm və təhsil, 2010, 398 s.
2. Kitabı-Dədə Qorqud ensiklopediyası, 2 cildə, I c. Bakı: Yeni nəşrlər evi, 2000, 622 s.
3. Kitabı-Dədə Qorqud ensiklopediyası, 2 cildə, II c. Bakı: Yeni nəşrlər evi, 2000, 567 s.

4. Rəcəbli Ə.Ə. Göytürk dilinin morfolojiyası. Bakı: Bakı Universiteti, 2002, 475 s.
5. Serebrennikov B.A., Hacıyeva N.Z. Türk dillərinin müqayisəli-tarixi qrammatikası. Bakı: Səda, 2002, 380 s.
6. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası (Morfolojiya). Bakı: Bakı Universiteti, 2006, 367 s.

ADVERB AS PART OF SPEECH IN “KİTABİ-DEDE GORGUD”

İlhama Babanlı

BSU “Dede Gorgud” ETL, junior scientist

SUMMARY

Key words: “Kitabi-DedeGorgud”, adverb, part of speech, category

In all languages, an adverb is a part of speech, distinguished by its uncertainty and at the same time dynamism and great variability. Although during the period of the Orkhon-Yenisei monuments of the Turkic languages the adverb had not yet fully formed as a part of speech, the category of adverb in the language of the monuments had developed enough to study it as a separate part of speech. In the “Kitabi-DedeGorgud” language, types of adverbs, both in meaning and in structure, have a frequency of active development. In other words, an adverb as a lexico-grammatical group of words acts in a normative capacity in the “Kitabi-Dede Gorgud” language.

НАРЕЧИЕ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ В “КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД”

Ильхама БАБАНЛЫ

БГУ, НИЛ “Деде Горгуд” младший научный сотрудник

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Китаби-Деде Горгуд”, наречие, часть речи, категория

Во всех языках наречие—часть речи, отличающаяся своей неопределенностью и в тоже время динамичностью и большой изменчивостью. Хотя в период Орхоно-Енисейских памятников тюркских языков наречие еще не полностью сформировалось как часть речи, категория наречий в языке памятников сложилась достаточно, что бы изучать его как отдельную часть речи. В языке “Китаби-Деде Горгуд” виды наречий как по значению, так и по структуре имеют частоту активного развития. Иными словами, на речие как лексико-грамматическая группа слов выступает в нормативном качестве в языке “Китаби-Деде Горгуд”.

KİTABİ DƏDƏ QORQUD DASTANIN YENİ ƏLYAZMASININ (13-CÜ BOYUN) TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ

Aidə Yaşar qızı Əzimova

BDU, Dədə Qorqud ETL,

azimova.aida@mail.ru

XÜLASƏ

“Dədə Qorqud” epos ənənəsinin “Kitabi-Türkmən lisanı” oğuznamə əlyazmasının 2019-cu ildə müxtəlif adlarla üç nəşri və bu nəşrlərlə bağlı Türkiyədə, Azərbaycanda meydana gələn araşdırmalarla yeni beşinci mərhələsi başlanmışdır. Bir müddət öncə Türkiyə tədqiqatçısı prof. Mətin Ekici elm aləminə “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni əlyazmasının tapılması xəbərini duyurdu. Yeni əlyazmanı “Kitabi-Dədə Qorqud”un üçüncü nüsxəsi adlandıran alim mətnin, əsasən, soylamalardan və bir yeni boydan ibarət olduğunu göstərdi. “Boy”u “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” adlandıran M.Ekici onun “Kitabi-Dədə Qorqud”un 13-cü boyu olduğunu bəyan etdi.

Açar sözlər : Epos, dastan, Mətin Ekici, Qorqudşünaslıq, boy, araşdırma,

Hər bir xalqın, millətin ədəbi-bədii irsində elə dəyərlər olur ki, üzərindən əsrlər keçsə də, bu bədii nümunələrin dəyəri azalmır. Mədəniyyət tariximizdə bu cür ədəbi dəyərlərdən biri, bəlkədə, birincisi “Kitabi-Dədə Qorqud” eposudur. Bu möhtəşəm abidə dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş, dastanla bağlı müxtəlif aspektlərdə tədqiqatlar aparılmış, nəticədə türkologiyada “qorqudşünaslıq” məktəbi yaranmışdır. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə milli-mədəni, tarixi sərvətlərimizin, o cümlədən də yazılı abidələrimizin tədqiqi, təbliği ilə bağlı işlərə diqqət daha da artırılmış, bu sahədə xeyli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ulu öndərin göstərişi ilə xalqımız 1997-ci ilin aprelində “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin 1300 illiyini geniş bir şəkildə, yüksək səviyyədə qeyd etmişdir. Xalqımızın milli kökünə, tarixinə, dilinə, ədəbiyyatına, etnoqrafiyasına verilən belə yüksək qiymət bu sahələrin, o cümlədən “Dədə-Qorqud” eposu ilə bağlı araşdırmaların canlanmasına, xüsusən gənc tədqiqatçıların bu sahəyə marağının, meylinin artmasına gətirib çıxardı.

Məlum olduğu kimi eposun iki nüsxəsi mövcuddur. Vatikan və Drezden. Dastanın Drezden nüsxəsi haqqında ilk mülahizələr W.Barthold və onun

tələbəsi Y.Yakubovskiyyə məxsusdur. O, eposun Osmanlı dövlətinin yaranmasından öncəki bir zamanda kitab halına salındığını qeyd etmişdir. Bir nüansı da qeyd edək ki, "Osmanlı dövlətinin Kiçik Asiyada tam bərqərar olması Sultan I Bəyazid zamanında (1389 — 1402) baş vermişdir. Bu qeyd olunanları nəzərə alsaq də kitabımızın bu nüsxəsinin "Müqəddimə" bölməsində Osmanlıların hakimiyyətə gəlməsinə işarə vardır "(6, s. 83).

Məlum olduğu kimi, 70 ildən çox Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olmuşdur. Bu zaman çərçivəsində bir millət olaraq Azərbaycan xalqı milli mənindən, milli şüurundan uzaqlaşdırılmağa çalışılmışdır. Bir çox sahədə yasaqlar qoyulmuşdur. Təbii olaraq bu qadağalar ədəbi düşüncədə də özünü göstərirdi. "Kitabi Dədəm Qorqud" abidəsi də yasaqlanmış kitablar sırasında idi. SSRİ zamanında Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyəti, tarixi ilə bərabər xalqın kimliyi də yasaqlanmışdı. Əgər Sovet alimləri "Dədəm" sözünü işlətməmiş olsaydılar onda dolaysı yolla türklüyü qəbul etmiş və Türk olduqlarını təsdiq etmiş olardılar. Hətta bu məsələni "həll" etmək üçün bir sıra alimlərimiz müxtəlif araşdırmalar aparmışlar.

M.Ergin və S.Əliyərli isə haqlı olaraq "Drezden" nüsxəsini aydın hərəkəsiz, Vatikan nüsxəsi qədər səliqəli olmayan və bizə məlum olan ilkin nüsxə hesab etmişlər. M. Erginin fikrincə, "Drezden" əlyazması "Vatikan" əlyazmasından öncə yazılmışdır. Çünki, "Drezden" nüsxəsindəki bir neçə söz səhvi eyniliklə "Vatikan" nüsxəsində də təkrar olunub (7, s. 68-69). Səhra Türkmən əlyazması isə Drezden və Vatikan əlyazmalarından sonra qələmə alınmışdır.

Epos ilk dəfə 1815-ci ildə alman şərqşünası Fridrix fon Ditstərəfindən araşdırılmışdır. Şərqşünas alim "Kitabi –Dədə Qorqud" haqqında məlumat vermiş, ilk elmi fikir söyləmiş və dastanın "Basatın əjdahanı öldürdüyü boy"u alman dilinə tərcümə etmişdir. Bu sənət əsəri sonradan dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunmuş, Ankarada, Bakıda, İstanbulda, Sankt-Peterburqda, Londonda, və başqa şəhərlərdə dəfələrlə nəşr edilmişdir.

2019-cu ilin aprel ayında "Dədə Qorqud"un yeni üçüncü əlyazmasının tapılması xəbəri yalnız qorqudşünasları deyil, bütün Şərq elm aləmində sensasiyaya səbəb oldu.

"Dədə Qorqud"un 13-cü boyu haqqında məlumat uzun müddətdir ki, dünya qorqudşünaslığının diqqət mərkəzindədir. 1936-cı ildə görkəmli türkoloq Bəkir Çobanzadə tərəfindən Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunda Dədə Qorqudun yeni boyunun tapılması haqqında məlumat verilmişdi. Tapıntı

haqqında professor Bəkir Çobanzadə Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun dilçi alimləri qarşısında çıxış edərək, geniş məlumat vermiş, qərara alınmışdır ki, 13-cü boy SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Xəbərlərində dərc edilsin. Bu xəbər dünya mətbuatına da yol tapmış, ilk dəfə M.Ə. Rəsulzadə Berlində nəşr olunan “Ana dili” jurnalında bu tapıntı haqqında məlumat vermişdir. Lakin 1937-ci ildə dünya şöhrətli alim Bəkir Çobanzadə repressiya qurbanı olaraq güllələndi. Onun əlyazmaları, Dədə Qorqudun 13-cü boyu və görkəmli alimin 1936-cı ildə yazdığı “Kitabi-Dədə Qorqudun ədəbi-linqvistik təhlili” adlı əsəri müsadirə edildi (Sonradan Dədə Qorqudun 13-cü boyu haqqında məlumat verilməmiş, həmin əlyazmanın taleyi və B. Çobanzadənin əsəri indiyə qədər naməlum qalmışdır).

Elm aləminə yeni olan əlyazma haqqında ilk məlumatı Türkiyənin Bayburt Universitetində keçirilən “Dünya Mədəni Mirası Dədə Qorqud” beynəlxalq konfransında (25-27 aprel 2019) Ege Universitetinin professoru Mətin Ekici vermişdir. O, “Dədə Qorqud”un yeni 13-cü boyunu - “Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi” adlı boyu elmi ictimaiyyətə təqdim etmişdir.

Əlyazmanın sahibi olaraq İranın Türkmən Səhra bölgəsinin Günbət şəhərində yaşayan Vəli Məhəmməd Xoca olması qeyd edildi. Onun, Azərbaycan türkü olması və atasının vəsiyyətinə görə 15 ildən çox bir zamanda türkcə yazılmış əlyazmalar topladığı və əlyazmalar kitabxanası yaratması barədə məlumat verildi. Öldə etdiyi qazancla kitabxanasını zənginləşdirən Xoca indi burada yaşı 200 ildən yuxarı 132 əlyazmasının olduğunu deyir. Dədə Qorqud əlyazmasını isə Tehranın İnqilab kitab bazarının Hünər kitab evindən təsadüfən, əlyazmanı satmağa gəlmiş və adının çəkilməsini istəməyən bir adamdan alıb. Əlyazmanı satan şəxsin sözlərinə görə, onun ailəsi Qacar sülaləsindəndir və bu əlyazması Ağa Məhəmməd Şah Qacarın kitabxanasından yadigar qalıb.

Qorqudşünaslar təzə əlyazmanı tapıldığı əraziyə uyğun olaraq “Türküstan nüsxəsi”, “Türkmən Səhra nüsxəsi”, “Dədə Korkut Kitabının Günbət Yazması” və s. şəkildə adlandırırlar. Yeni əlyazma 31 vərəq, 62 səhifəlik bu əlyazmanın cildi yoxdur, yazının üstünə kitabın adı yazılmayıb. Qeyd etdiyimiz kimi, əlyazmanın cildi yoxdur. Tanrıya, peyğəmbərə müraciət, Məhəmməd ümmətinin tərfi birinci səhifənin kitabın başlanğıcı olduğunu bildirir. Dik cizgiləri qısadır, hərflər bir az sağa, geriye yatıqdır. Hərflər sanki asılmış kimi düzülüb. Hər səhifədə 14 sətir var. Durğu işarələri yoxdur. Cümlələr bir-

birindən aralıqla (boş yer) ayrılır. Bəzi cümlələr çox qısa, bəziləri çox uzundur. Hər bölümdəki cümlənin son sözü yeni bölümə ya təkrarlanır, ya da buradakı ilk sözlə qafiyə olur. Yeni boy - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyu 48-ci səhifədən başlayır və kitabın sonunda bitir.

Qısa bir zaman aşımında Türkiyədə əlyazmanın müxtəlif adlarla 3 variantı nəşr edilmişdir: “Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası. Soylamalar və 13-cü boy Salur Qazanın yeddi başlı ejderhani öldürməsi”- Hazırlayan Ekici Mətin; “Dede Korkutun üçüncü əlyazması. Soylamalar və iki yeni boy ilə Türkmen Sahra Nüshası”- Hazırlayan Yusuf Azmun; “Dede Korkut Kitabının Günbət Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tipkibasım” - Hazırlayanlar Nasser Khaze Shahgoll, Vallollah Yaghoobl, Shahrouz Aghatabal, Sara Behzad.

Lakin bir nüansı da qeyd edək ki, əlyazmasındakı boyların sayı tədqiqatçıların fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Tanınmış türkşünas alim, professor Yusif Azmunun fikrinə görə, “Dədə Qorqud”un üçüncü əlyazmasında iki boy var, professor Mətin Ekici, Əhməd Bican Ərcilasun, Nasir Şahqulunun fikirlərinə görə isə əlyazmada təkcə bir boy var - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyu (səh. 48-61).

Əlyazmanın əvvəli (səh.1–48) 13-cü boyə hazırlıqdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin nüfuzlu “Türkologiya” jurnalı (Baş redaktor akademik Kamal Abdulladır) 2019-cu ildəki 2-ci nömrəsində türkiyəli alimlər Mətin Ekici, Əhməd Bican Ərcilasun və Əli Duymazın məqalələrini müzakirə və diskussiya başlığı ilə elmi ictimaiyyətə təqdim etdi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki Kamal Abdulla, AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev və professor Ramiz Əsgər yeni tapılmış əlyazma ilə bağlı qiymətli fikirlər söylədilər.

“Dədə Qorqud”un yeni tapılan üçüncü əlyazması (“Kitabi- Türkmen lisanı”) öz poetik strukturu etibarilə XIV-XV əsrlərdə yazıya alınmış “Kitabi-Dədə Qorqud”un həm Drezden, həm də Vatikan nüsxəsindən fərqlənir. Yeni tapılmış əlyazma “Kitabi-Dədə Qorqud”un yeni nüsxəsi deyil, “Dədə Qorqud” eposunun Türkmen epoxasında qələmə alınmış abidəsidir. Lakin bəzi məsələlər, xüsusən əlyazmanın hansı əsrə aid edilməsi, XVII-XVIII, bəlkə də lap XIX əsrdə yazıya alındığı mübahisə mövzusu olaraq qalır. “Dədə Qorqud”un yeni tapılmış əlyazması (13-cü boy - “ Salur Qazanın

yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi boyu) başdan-başa Azərbaycanla bağlıdır. Birincisi, əlyazmanın dili açıq-aşkar son dövr Azərbaycan dilidir. Burada Azərbaycan dilinin Təbriz şivələrinin xüsusiyyətləri daha çox müşahidə olunur. İkincisi, əsərin üzü Güney Azərbaycanda köçürülüb və əlyazması Türkmən Səhra bölgəsinin Günbət şəhərində saxlanılıb. Üçüncüsü, təqdim olunan hadisələr, əsasən Azərbaycan ərazisində vəqə olur. Bunu əlyazmasında işlənən Təbriz, Şirvan, Şamaxı, Naxçıvan, Xalxal kimi Azərbaycan toponimləri də sübut edir.

“Dədə Qorqud” eposunun yeni tapılmış 13-cü boyunun - “Salur Qazanın yeddibaşlı əjdahanı öldürməsi” boyunun tədqiqi və səciyyələndirilməsi, əlyazmanın dilinin müxtəlif cəhətdən araşdırılması böyük maraq doğurur. Əlyazmanın elmi təhlili dilçilərə, xüsusən qorqudşünaslara və dil tarixçilərinə yeni və qiymətli elmi nəticələr əldə etməyə imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Dede Korkut`un üçüncü elyazması. Soylamalar ve iki yeni boy ile Türkmen Sahra nüshası. Metin, çeviri, sözlük ve tıpkı basım Yusuf Azmun. İstanbul, 2019
2. Kitabı Dədə Qorqud: Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: "Öndər nəşriyyatı", 2004
3. Dədə Qorqud Kitabı (Vatikannüsxəsi). Bakı: Xan nəşriyyatı, 2018
4. Əliyarlı S. S. Tariximiz açıqlanmamış mövzuları ilə. Bakı: " Mütərcim ", 2012
5. Shahgoli N.K., Yaghoobi V., Aghatabai S. Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkı basım // Modern Türklük Araştırmaları Dergisi Cilt 16. Sayı 2. Haziran 2019, s. 147-379
6. Barthold V. V. Orta Asiya Türk tarihi hakda dersler. Hazr. İsmayıl Aka. Ankara, TTK, 2006
7. Ergin M. Dede Korkut kitabı. 2. Baskı. Ankara: TTK, 1989
8. KDQ ensiklopediyası: 2 cildə, I cild, Bakı: Yeni nəşrlər evi, 2000

STUDY AND PUBLICATION OF THE NEW MANUSCRIPT OF KITABI DEDE GORGUD DASTAN (13TH NECK)

Aida Azimova

BSU "Dede Gorgud" ETL, junior scientist

SUMMARY

Key words: Epic, epos, Metin Ekichi, Gorgud studies, research

The new fifth stage of the epic tradition "Dede Gorgud" Kitabi-Turkmen lisani " oguz name human uscript was launched in 2019 with three publications under different names and research on these publications in Turkey and Azerbaijan. Some time ago, Turkish researcher Professor Matin Ekici in the scientific world announced about the discovery of a new manuscript of "Kitabi-Dede Gorgud". Calling the new manuscript the third copy of "Kitabi-Dede Gorgud", scientist showed that the text consists mainly of nobles and one new height. Metin Ekici who called "Boy", "Assassination of the Seven-headed dragon declared that 13th height of "Kitabi-Dede Gorgud".

АНАЛИЗ И ИЗДАНИЕ НОВОЙ РУКОПИСИ (13 ГЛАВЫ) ДАСТАНА «КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД»

Аида Азимова

БГУ, НИЛ "Деде Горгуд" младший научный сотрудник

Ключевые слова: Эпос, дастан, Метин Экичи, горгудоведение, глава, исследование

В 2019 году начался новый пятый этап в исследованиях проведённых в Турции и в Азербайджане относительно трёх различных изданий рукописи огузнаме «Китаби-Туркмен лисани» принадлежащий традиционному эпосу «Деде Горгуд». Недавно турецкий исследователь проф. Метин Экичи известил научный мир об обнаружении новой рукописи «Китаби-Деде Горгуда». Назвав новую рукопись «третьим экземпляром» «Китаби-Деде Горгуда», ученый сказал, что текст состоит в основном из перечисления родословной и одной главы. Назвав главу «Убийство Салур Казаном семиглавого дракона» профессор Метин Экичи объявил её третьей главой «Китаби-Деде Горгуда».

СОЮЗ СИБИРСКИХ РЕК: ЕНИСЕЙ И АНГАРА

Фергана Садакат кызы Алиева

*БГУ, НИЛ “Деде Горгуд” сотрудник АГПУ Магистр
farka85@gmail.ru*

Данная статья исследует тексты сибирских сказок в контексте исторических летописей, а также мифов и легенд древних народов населявших Красноярский край. Эти сказки своей красочностью и богатой сюжетной линией охватывают историко-географическую, а также фольклорную традицию Красноярского края.

Ключевые слова: Байкал, Енисей, Ангара, сибирские народы, мифы, сказки.

Самое глубокое озеро в мире (глубина которого составляет 730 м.) земной планеты Байкал словно зеркало отражает всю небесную гладь. В крупнейшее хранилище чистой воды ежегодно впадает 336 рек: Селенга, Верхняя Ангара, Барзугин, Турка, Снежная и т.д., однако вытекает из Байкала лишь буйная, неукротимая Ангара дарящая свои хрустально-чистые воды возлюбленному Енисею.

Этимология названий этих рек восходит к старинным корням. В электронном справочнике по гидронимии бассейна Енисея говорится: «Название Ангара упоминается в XIII в. в “Сокровенном сказании” монголов и в XIV в. у Рашида-ад-дина: “По слиянии этих рек образуется река Анкара мурэн. Река эта чрезвычайно большая; на ней живет одно монгольское племя, которое называют усуту-мангут”. В начале XVII в. “русские землепроходцы совершили плавание по Ангаре, называя ее тогда “Верхняя Тунгуска” — по имени тунгусов (эвенков). Это название к Ангаре относилось на участке от устья р. Илим и ниже до устья. Русские при встрече с приангарскими бурятами, что состоялась в районе ангарских порогов, усвоили новое другое название реки-Ангара, и оно распространялось впоследствии на всю реку, хотя она под этим именем была известна еще в XIII в.» (Енисей и его притоки: Электр. ресурс). [1, с.291-292].

Реки Ангара и Енисей на протяжении столетий обросли множеством мифов и легенд сложенными народами населявшими их берега: бурятами,

эвенками и русскими. Очеловеченные силы природы представлялись красочными персонажами наделёнными определёнными чертами и характерами.

Неспроста бытует поверье о наличии «памяти» у воды. Согласно этой известной гипотезе при чтении воде своих мыслей её структура кодирует эту информацию. В дальнейшем эта информация обратно передаётся от передатчика-приемнику. Следует учесть тот факт, что информация хранимая в структуре воды может передаваться следующим поколениям тоже. Эти истории в дальнейшем вошли в сборник «Легенды и сказания Красноярского края»: «Такмак», «Легенда о том, как богатырь Урун-Муран Енисеем стал», «Дочь Байкала Ангара и богатырь Енисей», «Сибирская легенда», «О красавице Ангаре и гордом Енисее».

Динамичный сюжет сказки «Легенда о том, как богатырь Урун-Муран Енисеем стал» построен на борьбе богатыря Урун-Мурана (в дальнейшем Енисея) со свирепыми великанами-людоедами. Кочевали по земле Красноярской монгольские племена аратов. Да напали на них великаны-людоеды. Решило племя найти подмогу, вспомнили о Угур-Муране, что живёт в Полночной стране. Донёс Северный ветер до сына просьбу людей. Дойдя до владений могучего Байкала решил добрый молодец испить берёзового сока. Да крутой был нрав у старика сватов совсем не жаловал, уж больно ревновал свою единственную дочку-Ангару. Решил старик выведать намерения юноши. «Угур-Муран: «Не до свадьбы мне сейчас, могучий Байкал. Народ гибнет, тайга горит, А что до батоков, то не прогневайся: если захочу свататься, то батогами не испугаешь» [3, с. 18]. Понравился Байкалу Енисей томимый желанием бескорыстно помочь людям, потому решил угостить его берёзовым соком. Встретился взглядом добрый молодец с угостившей его синеокой красавицей, забились учащённо их сердца. Безмолвно распрощались молодые. Помог Угур-Муран аратам, спас тайгу от пожара, да сам в бою доблестном пал тяжело раненным. Лишь к весне араты-знахари смогли его излечить. Затосковало сердце молодца по синеве глаз возлюбленной. Поведали Ангаре теплые ветерки и птица-кедровка о любви Угур-Мурана. Обрадовалась девица, воспылали в ней былые чувства. Послал юноша к Байкалу сватов, Тайга собрала дивные подарки. «Были среди подарков и горный хрусталь, и разные самоцветы. И золото самородное. Были и меха сибирские богатые:

собольи и шкурки тёмные, и горностая шкурки белые. И белки саянской шкурки голубые, и лис чёрно-бурых, и норок золотистых. Все эти подарки Угур-Муран послал старику байкалу и ста его сыновьям. Ангаре же он послал всего один цветок золотистой лилии, что хранит в себе лучи солнечные» [3, с. 22]. К сожалению не принял даров Байкал. Не пожаловал он и сватов-журавлей посланных Угур-Мураном. Ангара прослышав об отказе отца любимому горько заплакала, но собравши всю свою смелость раскрыла сердце батюшке. Рассвирепевший Байкал заточил дочку в горницу, но разве можно преградить путь истинной любви? Сама природа умолкла, словно погрузилась в глубокие раздумья. Опечаленный юноша узнал от птицы-кедровки о заточении любимой. Да его научил уму-разуму Дед таёжный. Послал Угур-Муран Ангаре корень таёжного цветка. Ждала, ждала девица когда распустятся его лепестки. Наступил долгожданный день! Радостная узница побежала в сторону восхода солнца, к объятиям возлюбленного. Прослышал грозный Байкал о побеге дочки, о том, что беглецы держат путь в сторону Голубых Туманов. Бросил в их сторону огромный утёс, что и поныне именуется Шаманий камень. На этом гнев старца не прошёл, нарёк он их стать реками бурными, да со светлыми водами. Так возлюбленные превратились в реки: Ангара и Енисей. Тоскующий по дочери Байкал превратил Деда таёжного в скалу, сыновей в речки, а себя в огромное озеро. По сей день возлюбленные слившись текут в одном русле.

Кто знает, возможно вода нашептала писателям ещё многие мифы и легенды древних народов. Одним из писателей-сказочников обратившихся к теме сибирских вод, является Стародумов Василий Пантелеймонович (1908-1996). В его книгу «Сказки озера «Байкал» вошли такие сказки как: «Легенда об Ангаре и Енисее», «Чайка-Необычайка», «Ангарские бусы», «Жена Хордея», «Волшебные рога Огайло», «Омулевая бочка».

Особого внимания читателей заслуживает чудесная бурятская сказка «Ангарские бусы». Ангара-синеокая красавица, единственная дочь могучего Байкала была красива и неприступна, но и щедра на руку. С какой радостью она раздавала добро нажитое отцом (собранный дань-ясаk), надеясь, что попав в хорошие руки они сослужат хорошую дружбу добрым людям. Была и тайна у красавицы-хрустальная шкатулка с дивными бусами. Свет этих ожерельев словно северное сияние освещал

всю округу. Юная девушка в тайне от всех мечтала о том дне когда надев эти замечательные бусы покрасуется перед возлюбленным. Как раз в ту пору перелётные птицы-чайки поведали ей о молодом красавце Енисее, о его доблести, о свободном крае, где царит совет да любовь. С наступлением лета наступил праздник смелости - Сурхарбан, на который съехались удалые богатыри со всех окрестностей. Среди гостей был и потомок Саяна, витязь Енисей. Показал в состязаниях своё мужество юноша, да больно ранила его синеокая Ангара прямо в сердце. Разъехались гости по домам. Затосковало сердце девичье по любимому. Завидя тоску дочери Байкал решил подыскать для неё завидного жениха. Выбор свой старец остановил на молодом Иркуте как говорится « Не тот хорош, кто *лицом пригож*, а тот хорош, кто на дело *гож*». Пригласил к себе дабы обсудить будущую свадьбу, да позабыл о сердце девичьем. Ангара на отрез отказалась выходить замуж за кого бы то не было. Рассерженный Байкал бросил дочку в темницу. Взяла Ангара свои чудесные бусы, позвала свои ручейки на помощь и убежала к Енисею. Слишком поздно спохватился Байкал. Словно окрылённая плыла Ангара к возлюбленному, разбрасывая себе под ноги разноцветные бусы. Пусть люди будут счастливы! Увидев любимого она надела себе на шею самое прекрасное ожерелье. И потекли они вместе по голубой дороге.

Очередной волшебной историей о реках Енисей и Ангара является «Сказка о силе цветка и землицы каменной». Давным-давно у могучего богатыря Байкала была единственная дочь, которую он берёт пуще глаза своего. Никому не открыла она сердце своё девичье, пока не встретила Енисея. С первого взгляда молодые полюбили друг-друга, однако воспротивился старец этой любви. Запер он Ангару в темнице. Влюблённый молодец узнав о чудесном алом цветке исполняющем желания решил во чтобы то ни стало достать этот цветок.

«Рос тот цветок на краю света, там, где Ночь и День жили в своих домах по соседству. У Ночи был дом с серебряной крышей, и яркие звезды сверкали на ней в темноте, как алмазы, а у ее соседки была золотая крыша, которая сияла днем, как само солнце. Волшебный цветок набирал силу целый год, не спеша выпуская разноцветные лепестки. И только раз в году, когда время дня и ночи выравнивалось, а соседки могли наконец встретиться, и их нити света (серебряные и золотые) переплетались, этот

цветок набирался волшебной силы. Разноцветные лепестки его становились алыми, и все вокруг заполнялось красным светом. А земляца, из которой рос этот волшебный цветок тоже была волшебной: где ни упадет она на чужих землях, так сразу каменные горы, глыбы, скалы вырастают» [4, с. 11]. Помогли День и Ночь влюблённым воссоединиться. Превратились они в реки величавые и потекли по Красноярскому краю, а скала Такмак стала символом влюблённых.

Таким образом, в сказках коренных народов Сибири причудливым образом переплетается реальное и нереальное, обычное и необычное, правдоподобное и совершенно невероятное [2, с.4]. Несмотря на минувшие столетия мифы и образцы устного народного творчества сибирских народов, по сей день словно вода продолжают шептать нам свои истории.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/enisey-i-angara-k-istorii-i-etimologii-nazvaniy-gidronimov-i-izucheniye-perspektiv-formirovaniya-geograficheskikh-predstavleniy-o-> А. А. Бурыкин, Енисей и Ангара к истории и этимологии названий гидронимов и изучению перспектив формирования географических представлений о бассейнах рек Южной Сибири № 2-3 2011 г.
2. <https://conf.sfu-kras.ru/> УДК 398.21 сказки коренных народов Красноярского края, Конференции СФУ.
3. <https://www.calameo.com/read/0070837292987c96ac12f-> «Легенды и сказания Красноярского края». Красноярск 2004, (дата обращения)
4. <https://kras-stolby.ru/media-proxy/filestorage/pdf-> «Легенды и сказки Такмака», Сборник творческих работ о происхождении природных объектов Национального парка, Министерство Природных Ресурсов и Экологии Российской Федерации Фгбу, «Национальный Парк «Красноярские Столбы» Красноярск, 2020.

UNION OF SIBERIAN RIVERS: YENISEY AND ANGARA**Aliyeva Fargana***BSU employee of "Dede Gorgud" ETL**APU master***SUMMARY****Key words:** Baikal, Yenisei, Angara, Siberian peoples, myths, fairy tales.

This article explores the texts of fairy tales of Siberian peoples in the context of historical chronicles, as well as myths and legends of the ancient peoples who inhabited the Krasnoyarsk region. These tales, with their colorfulness and rich storyline, cover the historical, geographical, as well as folklore tradition of the Krasnoyarsk Territory.

SİBİR ÇAYLARININ BİRLİYİ: YENİSEY VƏ ANGARA**Əliyeva Fərqanə***BDU "Dədə Qorqud" laboratoriyasının əməkdaşı**APU magistr***XÜLASƏ****Açar sözlər:** Baykal, Yenisey, Anqara, Sibir xalqalrı, miflər, nağıllar.

Bu məqalədə Sibir xalqlarının nağıllarının mətnləri tarixi salnamələr, habelə Krasnoyarsk diyarında məskunlaşmış qədim xalqların mif və əfsanələri kontekstində araşdırılır. Bu nağıllar öz rəngarəngliyi və zəngin hekayə xətti ilə Krasnoyarsk diyarının tarixi, coğrafi, eləcə də folklor ənənələrini əhatə edir.

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ “BABƏK” ROMANINDA BƏDİİ TƏHKİYƏ

Arzu Yusifova

BDU, magistr

arzuysfva@gamil.com

XÜLASƏ

Bədii təhkiyə müəllifin oxucuya ilk müraciətidir. Müəllif təsvir etdiyi dünyanı bədii təhkiyə vasitəsi ilə oxucuya təqdim edir. Təhkiyə maraqlı və orijinal olduqda əsərə diqqət də artmış olur. Bu təhkiyədə lokanizm, sərrastlıq, rəvanlıq, cazibədarlıq vacib şərtlərdir. Xüsusilə bədii əsərlərdə bədii təhkiyə bəzən müəllifin fərdi xarakterindən də xəbər vermiş olur. Bədii əsərdə müəllifin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən sərrast istifadəsi də böyük əhəmiyyətə malikdir. Bədii təhkiyədə xüsusi rolu olan bədii ifadə vasitələri fikrin necə ifadə olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bədii təsvir vasitələri isə ətraf mühiti və obrazları təsvir edərək əsərdə daha canlı lövhələr yaradır. Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yeri olan böyük sənətkarımız Ənvər Məmmədxanlının yaradıcılığında onun son dərəcədə orijinal, cazibədar təhkiyə üslubu diqqəti cəlb edir. Burada lirik intonasiya, romantik vüsət xüsusi ilə təqdirəlayiqdir.

Açar sözlər: Babək, roman, bədii təhkiyə, bədii təsvir vasitələri, bədii ifadə vasitələri.

Bədii təhkiyə vasitəsi ilə müəllif əsəri oxucuya təqdim edir. Hər yazıcının bədii dili fərqli olduğu üçün təhkiyəsi də öz müxtəlifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bununla bağlı məşhur rus tənqidçi və yazıçısı Aleksandr Çudakov qeyd edir: “Mətnin təsvirçiyə—təhkiyəçiyə və ya hekayəçiyə görə təşkili məhz təhkiyədir”. (3, s.3).

Bədii təhkiyədə müəllif obrazlılığı artırmaq məqsədi ilə bədii ifadə və təsvir vasitələrindən məharətlə istifadə etməyi bacarmalıdır. Ənvər Məmmədxanlının “Babək” romanı da zəngin bədii təsvirləri ilə diqqəti cəlb edir. Yazıcının dili canlı və səmimidir. O, fikirlərini orijinal üsullarla, obrazlı təfəkkürlər ilə ifadə etməyi bacarır. Roman iki hissədən ibarətdir. Müəllifin qəfil vəfatı romanın sadəcə birinci hissəsini tamamlamağa imkan vermişdir. Sonralar xalq yazıçısı Anar Ənvər Məmmədxanlının “Babək” ssenarisini romanın

davamı olaraq tərtib edib çap etdirmişdir. Xalq yazıçısı Anar romana yazdığı müqəddimədə Ənvər Məmmədخانının görmək və göstərmək istədiyi əsas məsələni xatırladır: "Azadlıq yangısı Ə.Məmmədخانının ən çox sevdiyi ifadə idi və yazıçı hamını sıxan mənəvi əsarət dövründə bu əsəri məhz azadlıq eşqinə və azadlıq eşqilə yaratmışdı". ("Babək" romanı, 2021: s.8).

Ənvər Məmmədخانını digər yazıçılardan fərqləndirən bədii estetik təhkiyəsi tədqiqatçılar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Ruhiyə Məmmədli Ənvər Məmmədخانlı haqqında metodik məktubunda qeyd edir: "Ənvər Məmmədخانlı müxtəlif janrlarda yazırdı. Lakin janr müxtəlifliyi onun ifadə tərzinin eyni keyfiyyətdə qalmasına mane olmurdu". (Məmmədli, 2013: s.8).

Bu əsərin dilində bədii təhkiyə yüksək obrazlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif "Babək" romanında Azərbaycan xalqının işğalçılara qarşı mübarizədən danışır. Professor Təhsin Mütəllibovun da qeyd etdiyi kimi: "Bədii dil xalqın milli təfəkkürünün və ifadə zənginliyinin bədii ədəbiyyatda ən qabarıq təzahür formasıdır". (Mütəllibov, 1981: s.7). Bədii təhkiyə oxucunun qəlbinə, zehninə açardır. Təhkiyə yığcam, axıcı və bədii olmalıdır.

Bədii təhkiyədə ritm və tempdən məharətlə istifadə edən yazıçı əsərlərini daha oxunaqlı, axıcı və maraqlı edir. Ənvər Məmmədخانlı "Babək" romanında istifadə etdiyi temp və ritm vasitələri ilə oxucunu gərgin maraqla saxlamağı bacarır. Ritm və tempin tələbinə uyğun olaraq bəzi səhnələr ağır, ləng, bəzi səhnələr isə axıcı, sürətlidir. Əsərin ilk səhifələrində qoca təbib Cəbrayıl ilə xəlifə Məmunun şahmat oyunu, aralarında keçən danışqlar ləng temple təsvir edilir. Xəlifə Məmun düşüncəlidir, qoca təbib isə diqqətli və narahat. Hadisələrin xarakterinə uyğun olaraq müəllifin təhkiyə tempi də astadır.

Romanda ağır temple xəlifə Məmunun vəzirinin ölüm səhnəsinin təsvirində də qarşılaşırıq. Xəlifə vəzirini özü edam etdirmişdir, lakin fəryadı və hönkürtüsü qüvvətli əks-səda yaradırdı.

Bir sıra romanlarda olduğu kimi burada da döyüş səhnələrinin sürətli oluşu, dinamikliyi ilə diqqət çəkir. Ərəb qoşunları və Babəkin uzun illər davam edən döyüşləri əsərdə az yer tutur. Bu axıcı təsvirləri təhkiyənin sürətli tempi öz öhdəsinə götürür.

Əsasən, kədərli hadisələr zamanı ağır ritm və temp nəzərə çarpırsa, xoş hadisələr öz axıcılığı ilə fərqlənir. Əlbəttə, bu hər zaman belə deyil. Məsələn romanda Babəkin edam səhnəsi də təhkiyəsinin ritm və temp fərqliliyi ilə xüsusi

yerə malikdir. Olduqca ağır və ləng irəliləyən edam müddəti insanın ürəyini sıxır, onu təlaşa sövq edir. “İndi pərdənin hər iki tərəfində elə bir səssizlik var idi ki, hamı salonda vurnuxan yaşıl bir milçəyin vızılıtısını eşidirdi və bu yeknəsəq vızılıtdan xəlifə qeyri-ixtiyari olaraq dalbadal əsnədi və nəhayət mürgüləməyə başladı...” (“Babək”, 346 s.)

Bəzən müəllif romanda hər hansı sirli bir hadisənin səhifələrini vərəqləmək, onu açmaq qərarına gəlir. Bu zaman ağır təhkiyə onu qane edir. Afişinin tanrısı büt Zarvah ilə ünsiyyət qurduğu ecazkar səhnə buna nümunə ola bilər. Xilafət Afşini müsəlman zənn edərkən o, Zarvah adlı bütə sitayiş edir. Oxucu üçün bu hadisə gözlənilməzdir. “Xeyli getdi və nəhayət, gəlib ən dərinədəki məxfi bir otağa girdi, divardan asılmış bir xalını qopardıb yerə saldı və xalı arxasındakı taxçada oturmuş gözləri qırmızı yaqutlu bir bütün boğazından tutub qaldırdı, gətirib alçaq miz üstünə qoydu, sonra təqətsiz bir halda bütün qarşısında yerə çökdü və qara qızdırmaya tutulmuş kimi gah yavaşdan pıçıldadı, gah səsini ucaltdı.” (“Babək”, 293 s.) Müəllif ağır təhkiyəsi ilə bu heyratləndirici səhnəni daha yaddaqalan edir.

Bundan əlavə, Barsisin İsanın şəkli ilə qarşı-qarşıya gəldiyi an yaşadığı heyrat də ləng təhkiyə ilə nəzərə çatdırılır. Gözlərini zilləyən İsanın əzəməti Barsisi dəhşətə gətirmişdi. “Və bu dəfə şəkil yuxarıdan aşağı yenə gözlərini Barsisə zilləyəndə uşaq başını aşağı salmışdı, amma sonra elə bil kimsə başını dartıb yuxarı qaldırmış və Barsis şəkildə o solğun bənizli, yanar gözlü şəxsin yenə düz onun gözlərinin içinə baxdığını görərkən matı-qutu qurumuşdu, hətta alnını tər basmışdı.” (“Babək”, 145 s.)

Əsərdə maraqla gözlənilən səhnələrdən biri də xəlifə Məmunun qulduqları cəzalandırdığı epizoddur. Xəlifənin əmri ilə vəziri öldürən quldurların da aqibəti fərqli olmur. Onlar da xəlifənin əmrinə əsasən edam edirlər. Bu hadisələr ağır, ləng tempdə baş verir. Təhkiyə bədii informasiyanı də əhatə etməlidir. Məsələn: “...çünki zamanənin çox ölümlü, çox təhlükəli bir zamanə olduğuna baxmayaraq, bütün dünya xalqları üçün hələ elə müqəddəs adət-ənənələr vardır ki, bir-birini inkar edən dinlər və məzhəblər belə o adət və ənənələrin qüdrətini sarsıtmağa qadir deyildir.” (“Babək”, 179 s.)

Romanın təhkiyəsində lokanizm və dəqiqlik də diqqəti cəlb edir. Müəllif ümumən sərrast obrazlı lokanizmin yaratdığı bədii effektə diqqət yetirir və fikrini də effektiv deyə bilər. Ənvər Məmmədخانlının təhkiyəsində lirik intonasiya çox güclüdür. Bu isə yazıcının dilinin bədii obrazlılığına xüsusi

cazibə, gözəllik gətirmiş olur. Bu cəhət Ənvər Məmmədخانının, demək olar ki, başqa əsərləri üçün də səciyyəvi hesab oluna bilər.

Ənvər Məmmədخانının bədii təhkiyəsi canlı xalq danışığına çox yaxındır. Yazıçı lazım olanda sürətlərin nitq fərdiliyini qüvvətləndirmək üçün jarqonlardan, dialektlərdən, arxaizmlərdən də istifadə etməyi bacarır. Lakin bəzən müəllifin dilindəki dialekt, jarqon və arxaizmlər təhkiyəni anlaşılmaz edir. Dialektlərlə bəzənmiş cümlələr yalnız müəyyən bölgələrə aid olduğundan əsərin oxucu sahəsi azalır. “Babək” romanının ümumən səlis və ritmli, bədii təhkiyəsində dialektlərə təsadüf olunmur. Müəllifin dilində jarqonlara təsadüf olunmur. Bu cəhətdən müəyyən peşə adamlarının nitqi maraq doğura bilər. Müəllif Babəkə iş verən dəmirçi usta Mehranın nitqində də jarqonlara yer vermir. Arxaik sözlər keçmiş zamanda ümumişlək olduğu üçün tarixi romanlarda işlənməsi adi hal olaraq qəbul edilə bilər.

Atalar sözləri və məsəllər bədii təhkiyədə müəllifin ideyasını ifadə edir. Müəllif onların köməyi ilə fikri daha effektiv nəzərə çatdırır. Bununla əlaqədar olan bir neçə nümunəyə diqqət edək: “Qonşu həyatə keçən xoruzun gözü adətən qıyır olur, amma sən bu beçə xoruzun...” Dəmirçi usta Mehran bu cümləsi ilə Barsisin xarakterindən xəbər verir. Cavidanın nitqində də atalar sözlərindən istifadə halı özünü göstərir: “Yox, tək əldən səs çıxmaz...” Daha çox obrazların nitqində qarşımıza çıxan atalar sözü və məsəllər romanı öz hikmətləri ilə bəzəyir.

Bədii təsvir və ifadə vasitələri təhkiyədə işlənərkən müəllif dilində bədii obrazlılığı xüsusi ilə qüvvətləndirmiş olur. Professor Təhsin Mütəllibov yazır: “Bədii təhkiyədəki qüvvətli obrazlılıq, bəzən təsvir təfərrüatlarına çevrilir, poetik zənginliyə xüsusi vüsət gətirmiş olur. Təhkiyə "görümlü" olur, təsviri xatırladır”. (Mütəllibov, 2023: s.6). Ənvər Məmmədخانlı təhkiyəsi də bu cəhətdən diqqəti cəlb edir.

Sözün poetik funksiyası daha çox bədii təsvir və bədii ifadə vasitələrində meydana çıxır. Bədii ifadə vasitələri qeyri – müstəqim mənada işlənen sözlər və ifadələrdir. Bədii təsvir vasitələrinə əsərdə obrazları və ətraf mühiti təsvir edərkən müraciət edilir. Burada sözlə şəkil çəkilir. Əsərdə bədii təsvir vasitələrinə nəzər saldıqda epitet, təşbeh, metafora, metonimiya, snekdoxa və simvolla rastlaşırıq. Bunların hər biri məcazlardır və məqsədləri əsərə məcazi, sehrli mənə əlavə etməkdir.

“...ala-bula çalan bu titrək qaranlıq içində adamlar artıq iki-üç addımlıqdan bir-birini görüb seçə bilmədilər.” Nümunə göstərilən cümlədə "titrək qaranlıq" ifadəsində epitet işlənmişdir. Qaranlığın titrək olması tamamilə məcazi ifadəyə malikdir. Titrək sözü bədii təyin vəzifəsində çıxış edərək qaranlığa daha poetik mənə qatır.

Bəzən romanda bir cümlədə bir neçə sərrast epitetlə ilə qarşılaşırıq. "...dik "nənəm vay" yoxuşları karvanı tez-tez dağ aşırımlarına qaldırır, sonra üzüaşağı qovur, darısqal təngələrin dibində heybətli qayalar arasına tıxayırdı." ("Babək", 2021: s.88). İki epitet işlənib.

"Yeganə atlı karvanbaşı idi ki, qaşqa ürkəni gah irəli çapırdı, gah geri döndərirdi, qara bir ilan kimi sağ biləyindən asılmış qamçısına qurban axtarırdı." ("Babək", 2021: s.81). Qamçının ilana bənzədilməsi təşbehdir. Romanda işlədilən bu cümlə müfəssəl təşbehə nümunə ola bilər. "Sən ki qızsan, köçəri quşsan." ("Babək", 2021: 217 s.). Köçəri quş kimisən deməyə çalışan müəllif romanda mükəmməl təşbeh nümunəsi yaratmışdır.

"...dağ üstü göylərin bütün ulduzları da elə bil gözlərin geniş açıb və yuxarıdan aşağıya yarım saat içində saçlarını ağartmış bu yay dağlarına baxaraq, yerdə baş verən qəribə işlərə mat məəttəl qalıblar." ("Babək", 2021: 104 s.). Ulduzların mat və məəttəl qalması metaforadır. İnsana aid olan xüsusiyyət ulduzların üzərinə köçürülmüşdür. Sanki ulduzlar canlıdır, görə bilirlər və gördüklərinə reaksiya bildirmək qabiliyyətinə malikdirlər.

"...günlərin birində bütün bazarı səksəndirən boğuk bir fəryad ucalmışdı. Bazar bir anda kirmişdi və izdihamı yarıb keçən dərviş gəlmişdi, Barsisin yanından ötüb keçmişdi." ("Babək", 2021: 146 s.). Burada bazar sözü hər iki cümlədə də metonimiya kimi işlədilmişdir. Həmin söz məcaziləşdirilərək bazardakı insanlar əvəzinə bazar sözü işlədilmişdir.

"...və əgər sabah yıxılıb yol qırağında can versəydi, kim onun əvəzinə qara qarğadan intiqam alacaqdı?" ("Babək" 2021: 105 s.). Cümlədə işlənən "qara qarğa" əslində romandakı Vəcna obrazıdır. Onun daxili və xarici təsviri, gördüyü əməllər belə bir ifadə ilə göstərilməsinə səbəb olmuşdur. "Çünki sən kuzələrin bəzilərinə qırmızı, digərlərinə reyhani şərab doldurub dükanın qabağında sərgiyə qoyursan və gözünlə işarə eləyəndə imanlarını şeytana oğurladanlar o kuzələri qapıb aparırlar." ("Babək", 2021: 61 s.). Növbəti cümlədə "imanlarını şeytana oğurladanlar" sinekdoxa olaraq istifadə edilib dindən qaçan kafir insanları göstərir. "Amma buna baxmayaraq, bu əyri dinli

əhl-lənət yerindən tərpənmirdi, aman istəmirdi və hətta qaçmaq, canını qurtarmaq fikrində deyildi.” (“Babək”, 2021: 110 s.). Cümlədə “əyri dinli əhl-lənət” romanda peşəkar ustalıqla yaradılan sinekdoxalardandır.

“Babək” romanında Barsis obrazına tez-tez “qurd balası” deyilməsi simvola nümunə ola bilər. “Qurd ürəyi yedirib anan sənə qurd balası.” (“Babək”, 2021: 116 s.). “Buğa Əlkəbir də özünü əjdaha sanırdı və indi gedin, Afşindən soruşun ki, o haradadır? Çünki qovmuşuq, itirmişik bir tülkü!” (“Babək”, 2021: 306 s.). Burada işlədilən tülkü sözü hiyləgərliyi göstərərək rəmzi mənə daşıyır. “Ən axırda bir nəfərimiz salamat qalsa və özünü yetirib o saqqallı ilanın başını əzsə, yalnız bu yol ilə xilafət ordusuna çaxnaşma salıb, Azini mühasirədən qurtarmaq olar...” (“Babək”, 2021: 327 s.). Cümlədə işlədilən saqqallı ilan simvolik işarə kimi sərrast görünür.

Bunlarla yanaşı, romanda bədii ifadə vasitələri də xüsusi bir məharətlə istifadə edilib. “Çünki bu yer üzündəki dirilik nədir, əgər sənin pərişan və qorxunc rüyaların deyilsə və yaxud o göylər nədir, sən qənd sünbülün ilə bəzənmiş mənim obalarım deyilsə?” (“Babək”, 2021: 118 s.). Cümlədəki bədii suala cavab yoxdur. O sadəcə fikrin emosional təsirini artırmağa xidmət edir.

“Bura, bu qaramat mağaraya tıxanmış zaman isə elə bil donmuşdu və dayanmışdı və əlbəttə ki, bu günün tələş dolu yorğunluğu gecə onu yatmağa qoymayacaqdı və o sağında ölü kimi düşüb qalmış, amma hər nəfəs ilə həyata qayıdan bir uşaqla, solunda yuxusu ilə oyanıqlığı arasındakı sərhəd olmayan, hər nəfəsi ilə həyatdan uzaqlaşan bir qoca arasında səhəri diri gözlər ilə açacaqdı.” (“Babək”, 2021: 120 s.). Bu misalda bir-birinə zidd əhval-ruhiyyə təsvir edilərək bədii təzad işlənmişdir. “Və bir halda ki, mən məhrum vəzirimi şərəfləndirmişdim, qoşunlarımın sərkərdəliyini və siyasətimin cilovunu onun əlinə vermişdim və bir illik maaş təyin etmişdim və yenə məhrum vəzirimin xahişini yerə salmadan böyük oğlumun vəliəhdlik haqqını tapdalayaraq cənnət məkan İmam Rzanı özümə vəliəhd təyin eləmişdim ki, bütün bunlardan sonra mən sizin kimi bədniyyətlərə nə cür deyə bilərdim ki, çıxararsınız o şəxsin əynindən həyat libasını və geyindirərsiniz o şəxsə ölüm libasını?” (“Babək” 2021: 212 s.). Cümlədə işlənən “həyat libası” və “ölüm libası” ifadələri təzad təşkil edir.

“...o adamın bəbəklərindən qara bir alov alışıb yanır və heç kəs o qara şöləyə baxmağa davam gətirmir.” Burada adamın xarici görünüşünün təsviri və daxili qəzəbi mübaliğə ilə göstərilmişdir. “İndi əgər ilk addımda atın əgər özü

qorxsaydı, bircə dəfə dirənib dursaydı, sonra fələk özü gələydi yenə irəli qova bilməzdi, yaxud atı yedəyinə alıb dalınca çəkmək istəsəydi, qolu pəhləvan qolu olsaydı belə, yenə də atı yerindən tərpədə bilməyəcəkdi!" ("Babək", 2021: 94 s.). Bu misalda iki məqamda mübaliğə işlənmişdir. "Fələk özü gələydi yenə irəli qova bilməzdi" və "qolu pəhləvan qolu olsaydı belə, yenə də atı yerindən tərpədə bilməyəcəkdi" bu ifadələrlə atın inadı böyüdüldürək göstərilir.

Bədii əsərin müəyyən təsvirlərində mübaliğələr olduğu kimi kiçiltmələrə də müraciət edilir. "İshaqın qoşunu elə bir izdiham üstünə qoşun çəkib ki, hər on nəfərdən birinin əlində qılınc, digər doqquzunun əlində yaba varmış ...və hal-hekayə belə ikən, gecə qoyun sürüsünə soxulmuş bir canavar İshaqdan daha böyük bir sərkərdədir." ("Babək", 2021: 289s.). Cümlədəki müqayisədə litota özünü göstərir. "Qərəz mətləb üstünə gəl ki, yeni farscanın həqiqi şairi çox güman ki, indi hardasa hələ dar-dar eləyən bir tifildir." ("Babək", 2021: 205 s.). Burada isə kiçiltmə bənzətmə yolu ilə təsvir edilir. "Görünməmiş bir işdir ki, bir dittili bir filə meydan oxusun." ("Babək", 2021: 194 s.)

Daha çox şeir dilində qarşımıza çıxan inversiya bəzən nəsr əsərlərində də özünə yer tapa bilir. "Sonra başçılarının işarəsi ilə oğlanlardan biri sıçradı atın üstündən yerə." ("Babək", 2021: 129 s.) Nümunə olaraq verilən cümlədə bədii effekti qüvvələndirmək üçün qəsdən, məqsədli şəkildə sözlərin sırası pozulmuş, inversiyadan istifadə edilmişdir.

Romanda yeri gəldikdə kinayəli ifadələrdən də istifadə olunur. "Amma cəmi şəhər bilir ki, əgər valinin o həşəri arvadına mən hər ilin üç bayramında bir qədəri-qüvvə aparmasaydım, vali çoxdan tifaqımı dağıtmışdı və bu halal qəsbkarlığım əlimdən getmişdi." ("Babək", 2021: 223 s.). Bu nümunədə "Halal qəsbkarlıq" kinayə ilə verilmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Məmmədخانli Ə. Babək romanı. Bakı: "Qanun", 2021, 315 s.
2. Məmmədخانli Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Avrasiya Perss", 2005, 131-412 s.
3. Çudakov A. Çexov poetikası, Moskva: "Nauka", 1971, 153 s.
4. Məmmədli R. "Şair təbiətli yazıçı" metodik vəsaiti. Bakı: "F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası Elmi-Metodika Şöbəsi", 2013, 24 s.
5. Mütəllibov T. Sənət qayğıları. Bakı: "Yazıçı", 1981, 195 s.
6. Mütəllibov T. Bədii üslub — sənətkar xarakteridir. Bakı: "Ədəbiyyat", 2023, 6 s

LITERARY CRITICISM IN ANVAR MAMMADKHANLI'S NOVEL "BABEK"

Arzu Yusifova

BSU, master

SUMMARY

Key words: Babek, novel, artistic development, artistic representation techniques, artistic expression methods.

Fiction serves as the author's initial connection with the reader. Through artistic stimulation, the author unveils the world they have crafted, inviting the reader into their narrative. When the development is intriguing and original, it naturally captivates the reader's attention. Localism, precision, fluency, and allure are crucial elements in this creative process. Particularly within the realm of artistic works, fiction sometimes offers insights into the author's individual character. The author's adept use of artistic descriptions and expressive techniques in a literary piece is paramount. Artistic expression, playing a distinctive role in creative development, significantly influences how ideas are conveyed. Furthermore, the tools of artistic description breathe life into the narrative by vividly portraying the surroundings and characters. In the works of our esteemed artist Anvar Mammadkhanli, who holds a special place in Azerbaijani literature, his incredibly original and captivating style of storytelling demands attention. Here, the lyrical tone and romantic atmosphere are especially commendable.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ В РОМАНЕ АНВАРА МАММЕДХАНЛЫ "БАБЕК"

Арзу Юсифова

Б ГУ, магистр

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Бабек, роман, художественное развитие, средства художественного изображения, средства художественной выразительности.

Художественная литература – это первое обращение автора к читателю. Автор представляет описываемый им мир читателю посредством художественной стимуляции. Когда разработка интересна и оригинальна, внимание к работе возрастает. Локализм, точность, беглость, привлекательность — важные условия этого развития. Особенно в произведениях искусства художественное вдохновение иногда сообщает об индивидуальном характере автора. Большое значение имеет также правильное использование автором художественного описания и выразительных средств в литературном произведении. Художественные средства выразительности, имеющие особую роль в художественном развитии, имеют важное значение в способах выражения идеи. А средства художественного описания создают в произведении более яркие сцены, описывая окружающую среду и персонажей. В творчестве нашего великого художника Анвара Мамедханлы, занимающего особое место в азербайджанской литературе, обращает на себя внимание его чрезвычайно оригинальный и очаровательный стиль художественного развития. Здесь особенно достойны восхищения лирическая интонация и романтический настрой.

ƏDƏBİ ƏSƏRLƏRİN TƏHLİLİ ANLAYIŞININ MƏZMUNU VƏ PROBLEM MAHİYYƏTİ

Aynur Şükürova

*ADPU, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının magistri
shukurovaayunur00@gmail.com*

XÜLASƏ

Ədəbi əsərlərin mənimsədilməsinin funksional rolu şagirdlərdə təhlil təfəkkürünün formalaşdırılmasına bağlanır. Ümumiyyətlə, tədrisin keyfiyyətə yaxşılaşması bütün zamanlarda prinsip olaraq əsas götürülmüşdür. Orta məktəbdə məzmun və təhlil dərslərinin müvaziliyi, birinin digəri üçün əsas olması, heç şübhəsiz, nəticə etibarilə şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılmasını prinsipləşdirir. Xalqın min illəri əhatələyən şifahi və yazılı bədii düşüncəsi milli-mənəvi əxlaq toplusu olaraq təlim və tərbiyənin ən mükəmməl modellərindən biri kimi həmişə aparıcı rolu ilə diqqət mərkəzinə gəlmişdir. Tarixi məktəb təcrübəsi əldə olunanlardan çıxış etməklə gəlinən yolun spesifikasiyasını layiqli vətəndaş formalaşdırmaq baxımından zaman və məkan tanımadan ön xəttə çıxarır. Bədii mətn üzərində iş, məzmun və forma baxımından aparılan təhlillər, ayrı-ayrı epizod və hadisə kontekstində qiymətləndirmə və təhlil bacarığının tədrisi aşılanması məhz etnosun şəxsiyyət təsəvvürünün reallaşmasını prinsipləşdirir. Hələ on doqquzuncu yüzillikdə görkəmli maarifçi H.Zərdabinin “balalarımızın başa düşəcəyi sadə və anlaşıqlı əsərlər yaradaq” çağırışı sonrakı dövrlərdə Azərbaycan məktəb təcrübəsində, eləcə də ədəbi-mədəni mühitdə bir konsepsiya olaraq əsas götürüldü. Fəal/interaktiv təlim metodunun aparıcılığı şəraitində də bunların ön plana çıxması və təhlil təfəkkürünün formalaşması tədrisin ən ümdə məsələsi olaraq qarşıda durur.

Açar sözlər: Ənənəvi təlim, fəal təlim, təhlil dərsləri, təlim metodları və s.

Təhlilin ümumi məzmunu və tərkib hissələri. S.Ə.Şirvani, F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə, R.Əfəndiyev, A.Şaiq və s. kimi onlarla mütərəqqi ziyalılar bu ruha köklənməklə gənc nəsli həyati bacarıqlar üzərində formalaşdırmağa daha çox diqqət yetirdilər. Bunların ümumi məzmunu ayrı-ayrı

siniflər və mövzular üzrə materialların mənimsədilməsində təhlil bacarığı formalaşdırmağa bağlanır. Təhlilin ümumi tərzləri və tərkib hissələri, ayrı-ayrı obrazlar şəklində yanaşmalar, qəhrəmanların səciyyələndirilməsi, müəllim tərəfindən problemin təhlil aspektində yönləndirilməsi, auditoriyada sərbəst düşüncə mühitinin yaradılması, təhlilin janr müstəvisində aparılması və s. bütün məzmunu ilə şagirdlərdə bacarıq və qabiliyyətlərin formalaşdırılmasına əsas olur.

H.Zərdabinin “balalarımızın başa düşəcəyi əsərlər yaradaq”, eləcə də S.Vurğunun “balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq” çağırışı bütün səviyyələrdə məzmun və forma anlamında tipik nümunələrin auditoriyaya aşılmasına və onların dərsləklərə gətirilməsinə hesablanır. Ədəbi əsərlərin təhlilindən söhbət açan görkəmli metodist Ə.Qarabağlı vurğulayır ki, “əsəri təhlil edərkən qəhrəmanı səciyyələndirmək, əsərin bədii xüsusiyyətlərini açmaq, peyzaj və əşya təsvirini, əsərin quruluşunu və məfkurəvi istiqamətini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək azdır. Bunların arasında əlaqə yaratmaq, hamısını əsərin ümumi təhlilinin xidmətinə vermək lazımdır. Buna görə də təhlilin bütün elementləri, nəticə etibarilə vahid bir xətt üzərində birləşdirilməli və əsərin əsas ideyasının qabarıq verilməsinə kömək etməlidir” (2, 92). Ümumiyyətlə, təhlil qabiliyyətinin aşılması öncə məzmunun düzgün mənimsənilməsindən, mahiyyətin dərkindən başlayır və bunların sistemli axarı tədrisi səviyyədə aşağı sınıfdan bu istiqamətli işlərin üsul və yollarının mənimsədilməsi ilə diqqət önünə gəlir. Bütün bunlar təhlil prosesinin induktivdən (sədədən) deduktivə (mürəkkəbə) gedişini təlimin əsas konsepti kimi ortaya qoyur və bir neçə istiqamətdə yanaşmanı gərəkli edir:

- a) məzmunun verdiyi bilgi müstəvisində obrazları səciyyələndirmək;
- b) motiv, hadisə timsalında konkret təhlil bacarığı aşılamaq və hadisə səviyyəsində düşünə bilmək bacarığı formalaşdırmaq;
- c) mətnin bədii xüsusiyyətləri müstəvisində məlum bilgilərdən çıxış etməklə struktur baxımından təhlil qabiliyyətini mənimsətmək;
- ç) peyzaj kontekstində olanların bədii mətnə yaratdığı əlvanlığı açıqlamaq;
- d) əşya və hadisələrin təsviri baxımından yaradıcı imkanlarını qiymətləndirmək bacarığını formalaşdırmaq;
- e) əsərin strukturu (quruluşu) kontekstində bütöv bilgi verə bilmək təsəvvürü aşılamaq;

ə) quruluş və məfkurənin uğurluluğu anlamında ümumi qiymət vermək düşüncəsini təlqin etmək və s.

Bütün bunlar bədii mətnlə işləmək bacarığının ayrı-ayrı sintaktik fiqurlardan (bədii təsvir və ifadə vasitələrindən) strukturun ümumi sisteminə qədər bir əhatəliliyi diqqət önünə gətirir. Təhlil dərslərində şagirdlərin müstəqilliyinin təmini və münbit iş mühitinin yaranması həm də məfkurəvi istiqamətin dərkə, bədii xüsusiyyətlərin aydınlaşması üçün əsas olur. Burada digər bir cəhət əvvəlki təcrübədən çıxış etməklə mahiyyətə həssaslıq nümayiş etdirməyi əsasə çevirir. Çünki əzbərlənmiş materialları təkrar mahiyyətəyönəlik şərtlərə bir istiqamətdə yardımçı funksiyası yerinə yetirirsə, digər xətdə prosesdə dərkə və sistemli təhlilləri çətinləşdirir.

Deyilənlərin mexaniki qəbul edilməməsi, əzbərlənmiş faktlardan çıxış etməmək, şəxsi fikir və mülahizələrdən çıxış etməklə təhlil aparmaq mühüm olan kimi auditoriyaya aşılmalıdır. Bunun isə gedişi konkret dərslər nümunələrində, rəngarəng bədii örnəklərin məzmun öyrədilməsində işdən təhlilə gəlişə qədər sistemli fəaliyyətlə reallaşır.

Məktəb təcrübəsi təhlilin üsul və yolları ilə bağlı da maraqlı qənaət və müşahidələrdə görünürlər. Əldə rəhbər tutulan məsələlər sırasında standartlardan gələn tələblərin ödənilməsi, ideyalılıq, məzmunla formanın vəhdəti, tarixilik və pedaqoji prinsiplər diqqət önündə saxlanır. Əldə olunan təcrübə məktəb ənənəsində olanlardan bəhrələnməyi əsasə çevirməklə fəal təlim texnologiyalarından istifadəni və yeniləşmədəki məsələlərin də üsul və yollarından yararlanmanı əsasə çevirir. Çünki tədris, məktəb təcrübəsi daim hərəkətliliyə, yeni üsul və yolların zənginliyindən gələnlərə həssaslıq göstərməyi də zəruriləşdirir. “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” təsəvvürünə bağlanan məzmun xətti 1.2. Əsas standartların tərkibindəki alt standartların ortaya qoyduğu tələblərin reallaşdırılmasını başlıca olan kimi zərurətə çevirir. Dərslər prosesində bunların mühüm olan kimi diqqətdə saxlanması ideyalılıq prinsipinin, məzmunla formanın vəhdəti prinsipinin, tarixilik prinsipinin, pedaqoji prinsipin təbii şəkildə reallaşması ilə nəticələnir.

Ədəbiyyatın tədrisinin problemləri üzərində sistemli təhlil aparan dos.F.Yusifov pedaqoji prinsipin ümumi xarakteristikasını verərək qeyd edir ki, “pedaqoji prinsip təhlilin nə zaman, kim üçün, necə aparılması məsələlərini diqqətdə saxlayır. Müəllim hansı əsəri, hansı sinifdə, kimlərə, necə təhlil edəcəyini əvvəlcədən planlaşdırır. Belə olmayanda əsərin ədəbiyyat

tariximizdəki yeri, orada qaldırılan əxlaqi-mənəvi problemlər şagirdlərin təlim-tərbiyəsində əhəmiyyətsiz bir şeyə çevrilir. Halbuki, hər bir əsər şagirdlərin bir insan, vətəndaş və şəxsiyyət kimi yetişməsində əsl tərbiyə məktəbidir. Ona görə də müəllim hər bir məsələni diqqətlə ölçüb-biçməli, şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrini, həyat təcrübələrini, inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil prosesində nəzərə almalıdır” (7, 304). Tədrisdə məktəb təcrübəsinin əsas götürülməsi və bu sahədə söylənməmiş qənaətlərdən çıxış olunması bütün məzmunu ilə işlərin düzgün qurulmasının pedaqoji konseptini diqqət önünə gətirir.

Doğrudan da, təhlil dərslərində təhlilin nə zaman, kim üçün necə aparılması özlüyündə ən önəmli məsələ kimi müəllimdən ciddi hazırlıq, iş təcrübəsi və duyum tələb edir. Bunların uğurlu reallaşdırılması isə tənqidi təfəkkürün müxtəlif sinif səviyyələrində görülməli işlərin mexanizmlərinin işlənməsi üçün əsas olur. Məktəb təcrübəsi bütün məzmunu ilə təlim, tərbiyə işində pedaqoji prinsipin müstəsna rolunu diqqət önünə gətirir. “Təlim elmlərinin əsasına, fəaliyyətin mühüm üsullarına yiyələnmək, şagirdlərdə yaradıcı təfəkkürü formalaşdırmaq məqsədi daşıyır. Bu başlıca idraki və əməli vəzifədən təlimin prinsipləri çıxır. Təlimin prinsipləri didaktikanın mühüm vəzifələrini yerinə yetirir və müəllimin qarşısında elə tələblər qoyur ki, bunlara əməl etməklə şagirdlər yüksək tədris uğuruna nail olurlar” (6, 122). Prinsip özlüyündə dərk olunmuş qanunauyğunluqdu və fəaliyyəti bunun əsasında nizamlamaq düşüncəsidir. Mövcud təcrübəyə fəaliyyət qaydası olaraq yanaşanlar da vardır. Bu isə özlüyündə əsaslı, fundamental ideya və məqsədin reallaşması məramına bağlanır.

Görkəmli pedaqoqların, məsələn, Y.A.Komenskinin, K.D.Uşunskinin, M.Mehdizadənin, M.Muradxanovun, N.Kazimovun, B.Əhmədovun, Z.Qaralovun, Ə.Qarabağlının, C.Əhmədovun və başqalarının apardığı təhlillər özlüyündə zəngin dərs təcrübəsindən çıxış etməyə və materialların üsul və yollarının mənimsədilməsinə hesablanır. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatın tədrisində, təhlil dərslərində təlimin prinsiplərinin nəzərə alınması dərslərin keyfiyyət və səmərəliliyinin təminatına hesablanır.

Təhlil dərslərində tərbiyəedici və inkişafetdirici xətlər. Dərs bütün parametrlərdə tərbiyəedici funksiyasını yerinə yetirir. Orada mühüm tərbiyəvi elementlər, detallar tərbiyəedici düşüncəyə yüklənən tədris materialını əhatələyir. Burada işin mahiyyəti və məzmunu təbiiliyə bağlanır. Təlim şagirdlərdə müxtəlif yönlü bilik və bacarıqları formalaşdırır. Müəllim hər dərs

üçün qarşısına bir məqsəd qoymaqdan əlavə onun təbiiliyə bağlanan sistemini də müəyyənləşdirir. Şagirdlər təhlil dərslərində bilikləri mənimsəməklə yanaşı, şəxsiyyət kimi formalaşmaya yönəlmirlər.

Təhlil dərslərində tərbiyəedici və inkişafetdirici xətlər sinif və yaş səviyyəsinə görə aparılır. Məktəb təcrübəsi və müəllimin mövzunu mənimsətmə bacarığı bütün spektrləri ilə bunu mühüm olan kimi prinsipləşdirir. Bütün bunları nəzərə alaraq təhlil dərslərində təlimin tərbiyəedici və inkişafetdirici prinsipi, həyatla, inkişafəla əlaqələndirilməsi prinsipi, elmiliyi prinsipi, sistematiklik və ardıcılıq prinsipi, şüurluluq və fəallıq prinsipi, əyanilik prinsipi bütün səviyyələrdə əsas kimi götürülməni zəruriləşdirir. Ümumiyyətlə, məzmun və təhlil dərsləri ilk öncə düzgün davranış, bacarıq və mətnə yanaşma qabiliyyətini bir tərəf olaraq orata qoyur. Bütün bunlar əsasında şagirdlər necə hərəkət etməyi, mətnlə işləməyi öyrənir. Bununla “şagirdlər insan hərəkətlərinin müsbətliyi və naqisliyini ayırd etməyi bacarır, ləyaqətli hərəkətə qarşı müsbət emosiya oyanır, yaxud əksinə. Dərsin gedişində tərbiyəediciliyin əsas vəzifəsi müvafiq adət və vərdişlərin yaradılması ilə ölçülür” (6, 125). Şəxsiyyətin intellektuallığı əsasında reallaşma məqsədi daşıyan bu proses təhsil, tərbiyə və inkişaf vəzifələrinin kompleks götürülməsi və uzlaşdırılması ilə uğurlu nəticələr verir. Məsələn, V sinfin dərslərində verilən R.Əfəndiyevin “Uşaq və qarışqa”, S.Vurğunun “Azərbaycan” şeiri, S.Rəhimovun “Güzgü göl əfsanəsi”, M.Rzaquluzadənin “Xan çinarın bir yarpağı”, S.Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin”, T.Elçinin “Qarğanın məktəbi”, Ə.Əhmədovanın “Ana laylası” və s. bədii örnəklər məzmun xəttində mənimsədildikdən sonra təhlil baxımından işlənməsi şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirmək, müstəqil fikir yürütmək qabiliyyətini formalaşdırmağa yüklənir.

Şagirdlərin məzmun üzərində iş bacarığı onların təhlil bacarığına keçid üçün əsas olur. Əsərin ideyası, ayrı-ayrı epizodlar, surətlər, struktur və janr xüsusiyyətləri, dil, üslub zənginliyi, müəllif qayəsi, sintaktik fiqurların düzümü və işlənmə səviyyəsi ilə əlaqədar təhlillərin aparılması müxtəlif siniflər baxımından tədrisi proses olaraq mənimsədilmə məqsədi daşıyır. “Qabaqcıl müəllim özünə tələbkarlıqla yanaşdıqda, öz işini yenidən qurduqda, təlimə köhnəlmiş, vaxtı keçmiş münasibətlərdən asanlıqla yaxa qurtarır, yeni və müasir tələbləri öz dərsinə cəsarətlə tətbiq edir. Bu, bədii əsərlərin tədrisində özünü göstərən nöqsanların aradan qaldırılmasında da mümkündür. Qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsi göstərir ki, məktəbdə bədii əsərlərin tədrisi ona

yanaşmadan, qiymət verməyi bacarmadan çox asılıdır. Bu, çətin nəzəri və psixoloji bir prosesdir.

Yaxşı deyirlər ki, müəllim dərstdə yazıçı rolunu oynaya bilməz. Ancaq o, yazıçı laboratoriyasından xəbərdar olan, yazıcının bədii üslubunu, mövqeyini, mövzularını, bədii əsərləri yaradarkən məhz hansı vasitələrdən istifadə etdiyini bilməli, onun arxasınca getməli, onun izinə düşüb bədii əsərlərin məzmununa, mündəricatına, sənətkarlıq xüsusiyyətinə daxil olmağı bacarmalıdır” (1, 241-242). Əlbəttə müəllimin ayrı-ayrı mövzulara təhlil mövqeyindən yanaşması və nümunəyə çevrilməklə prosesdə şagirdlərin mövqeyinə həssaslıq göstərməsi, keçmiş biliklərindən istifadə etməklə iş istiqamət verməsi mühüm tərəfdir. Düşünməyə yönəltmə, dərkətmə və düşünmə səviyyəsində işlərin nizamı və həm də uğurluluğunu əsasə çevirir.

Şəxsiyyətyönümlülük, şagird yönümlülük, nəticə yönümlülük baxımından işlərin qurulması bütün tərəfləri ilə auditoriyanın fəallığını, onun imkan və bacarıqlarının ortaya çıxarılmasını əsasə çevirir. Bilik yönümlülükdən şəxsiyyət yönümlülüyə, müəllim yönümlülükdən şagird yönümlülüyə, eləcə də fən yönümlülükdən nəticə yönümlüyə yönələn iş mexanizmi və tədrisin bu konsepsiya əsasında nizamlanması auditoriyada dərkətmə və düşünmə bacarığının reallaşması üçün daha çox əsasə çevrilir. Bütün bunlar məzmun etibarilə şagirdin idraki, ünsiyyət və psixoloji situasiyalar səviyyəsində həyati bacarıqların formalaşdırılması və inkişafı üçün əsas olur. Milli və bəşəri dəyərlərin bir normativ olaraq dinamik mənzərəsini fəaliyyətin əsasına çevirir. Hadisə və faktları qiymətləndirmə, olanları mənimsəmə şüurunun dinamikasını sərgiləyir.

Təhsiləlin maraqlarının, mənafe və tələbatlarının ödənilməsinə yönələn bu proses istedad və qabiliyyətin, fərdi potensialın ortaya çıxması ilə yanaşı, həm də onun inkişaf etdirilməsini əsasə çevirir. Ədəbi əsərin ifadəli oxusundan yığcam nəqletməyə, plan tərtib etməyə və nəticə çıxarmaya qədər geniş bir mənzərəni sərgiləyən məzmun dərsləri təhlil dərslərin uğurluluğunun təmini üçün başlanğıc funksiyasını yerinə yetirir. “Ədəbi əsərlərin öyrənilməsində ən mühüm mərhələ onun təhlil olunmasıdır. Ədəbi təhsilin qarşısına qoyulan mühüm işlər məhz həmin mərhələdə reallaşır. Əsərin məzmununda əksini tapan məsələlər-əxlaqi-mənəvi dəyərlər, müsbət insani keyfiyyətlər, çatışmamazlıqların tənqidi və s. bu əsərlərdə öz əksini tapır. Şagirdlərdə onları müşahidə etmək, duymaq, qiymətləndirmək bacarığının formalaşdırılması bu gün vacib

işlər sırasındadır. Bunsuz gənc nəslə yüksək mənəvi dəyərlər ruhunda böyüməsində heç bir irəliləyiş əldə etmək olmaz.

Ədəbi əsərlər müəlliflərin fakt və hadisələrə həssas münasibəti sayəsində üzə çıxır. Bu münasibəti bir an da olsa yaddan çıxarmaq olmaz. Ətraf mühit, mənəvi məsələlər, psixoloji məqamlar bütün keyfiyyətləri ilə sənətkarın duyğular aləmindən keçir. Ona görə də bədii irsin öyrənilməsində sənətkarın ətraf aləmə belə duyğulu yanaşmasına lazımı diqqət yetirilməlidir” (7, 296). Göründüyü kimi, bütün diqqət mühit və yazıçı səviyyəsində ifadəsini tapan hadisələrin ümumi mahiyyətində olanları aydınlaşdırmağa köklənir. Şagirdin də bunları müşahidə etmək, duymaq, qiymətləndirmək mövqeyindən yanaşması əsas olan kimi diqqət mərkəzində saxlanır. Gənc nəslin həyat reallığı və ədəbiyyatın diktəsi və təqdim etdikləri xüsusda tipoloji yanaşmalara uyğun müstəvidə formalaşdırmaq, şəxsiyyət modelinin həyatı dəyərlər üzərində inkişafını və təminatını prinsipləşdirmək fəal təlim modelinin ən mühüm komponentidir. Ənənəvi təhlil və təhsil modelində də bunlar bir tərəf kimi əsas götürülmüş və mənəvi dəyərlərin təlqini üzərində qurulmasına həssaslıq nümayiş etdirilmişdir.

Lirik əsərlərin ümumi ahəngindən gələn emosiya, lirik ricətlərin sərgilədiyi mənzərə, səsə assosiasiyasında dalğalanmalar, epik əsərlərdə təhkiyənin rəngarəngliyi, obrazı ifadə formaları, nəsr poetikası, dramatik əsərlərdə hərəkət və hadisə kolliziyaları, dialoqlar, monoloqlar, mürəkkəb psixoloji situasiyalar və s. şagird yanaşmasında və qiymətləndirməsində özünü göstərməklə bacarıqların ortaya çıxmasına əsas olur.

Şagirdin məzmun dərslərindən təhlil dərslərinə gəlişi işlərin düzgün qurulmasına və bilik, bacarıq, vərdişlərin mənimsədilməsinə bağlıdır. Burada ən maraqlı və diqqətçəkici tərəf şagirdönlülük səviyyəsində müxtəlif aspektli işlərin aparılmasına hesablanır. Proqram materialından asılı olaraq mətn üzərində müstəqil işlərin təşkili, sinif daxilində iş formalarının seçimi və aparılması bütün vəziyyətlərdə tənqidi təfəkkürün formalaşmasını bir zərurət olaraq qarşıya qoyur.

Təhlil dərslərində başlıca olan, dərslərin məğzində dayanan “Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri” məzmun xəttinin 1.2. əsas standartının tələblərindən irəli gələn məsələlərin yerinə yetirilməsinə bağlıdır. Həmin standartın tərkibindəki alt-standarlarda nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların reallaşdırılması bədii nümunələrin təhlili əsasında bacarıqların nümayiş etdirilməsinə əsas olur.

Burada şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrinin spesifikasiyasının aydınlaşmasından, mətndəki obrazların xarakterinin başlıca xüsusiyyətlərinin, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin, mövzu və ideyanın aydınlaşmasına qədər bir çeşidliliyin açılmasını əhatələyir. Bütün bunlar ədəbi əsərlərin təhlilini və məzmun problematikasını əks etdirən mühüm məsələ kimi fəal interaktiv təlimin diqqət yetirdiyi ən önəmli məsələlər olub şagirdin bilik, bacarıq və qabiliyyətinin ortaya çıxmasına hesablanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov C. Ədəbiyyatın tədrisi metodikas. Bakı: Bakı Universiteti, 1991, 458 s.
2. Qarabağlı Ə. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1968, 350 s.
3. Əliyev S., Həsənov B., Mustafayeva A., Məmmədova S. Ədəbiyyat – 7 (dərslük). Bakı, “Bakı” nəşriyyatı, 2018, 208 s.
4. Mustafayeva A. Nəsr əsərlərinin tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqi. “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı. 2014, № 3, s. 19-26
5. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil Nazirliyi, 2008
6. Talıbov Y. R., Ağayev Ə. A., İsayev İ. N., Eminov A. İ. Pedagogika. Bakı: Maarif, 1993, 292 s.
7. Yusifov F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU, 2019, 349 s.
8. Yusifov F. Orta məktəbdə “Dastani-Əhməd Harami”nin məzmununun öyrədilməsi. Bakı: ADPU, 46 s.

THE CONTENT OF THE ANALYSIS OF LITERARY WORKS AND THE NATURE OF THE PROBLEM

Aynur Shukurova

ASPU, Literature teaching technology master of the department

SUMMARY

Key words: Traditional training, active training, analysis lessons, training methods, etc.

The functional role of mastering literary works is related to the formation of analytical thinking in students. In general, the quality improvement of teaching has been taken as a principle at all times. The parallelism of content and analysis lessons in secondary school, the fact that one is the basis for the other, no doubt, as a result, principles the formation of students' world view. The oral and written artistic thought of the people, covering thousands of years, has always come to the center of attention with its leading role as one of the most perfect models of education and upbringing as a set of national-spiritual morals. Historical school experience brings the specifics of the way to the frontline, regardless of time and space, in terms of forming a worthy citizen. The work on the literary text in terms of content and form, the gradual inculcation of the ability to evaluate and analyze in the context of individual episodes and events is the principle of the realization of the identity of the ethnos. Back in the nineteenth century, the outstanding educator H. Zardabi's call to "create simple and understandable works that our children will understand" was taken as a concept in the Azerbaijani school experience, as well as in the literary and cultural environment. Even under the leadership of the active/interactive teaching method, their coming to the fore and the formation of analytical thinking are the most important issues of teaching.

ПОНЯТИЕ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И ЗНАЧИМОСТЬ ПРОБЛЕМЫ

Айнур Шюкюрова

*АГПУ, Магистр кафедры технологии
и преподавания литературы*

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Традиционное обучение, активное обучение, уроки анализа, методы обучения и т.д.

Функциональная роль освоения литературных произведений связана с формированием аналитического мышления учащихся. Во все времена повышение качества образования брался за основной принцип. Параллелизм и содержание уроков в средней школе несомненно являются основной фазой переходом от одного к другому, несомненно являются одним из принципов формирования мировоззрения учащихся. Многовековая устная и письменная художественная мысль народа, являясь совершенной моделью национально-нравственного сборника преподавания и воспитания, всегда находилась в центре внимания. Опыт исторической школы выводит на первый план принцип формирования достойного гражданина. Работа над художественным текстом по содержанию и форме, постепенное привитие умения оценивать и анализировать в контексте отдельных эпизодов и событий является принципом реализации самобытности этноса. Еще в XIX веке призыв выдающегося просветителя Х. Зардаби «создавать простые и понятные произведения, понятные нашим детям» был воспринят как концепция в азербайджанском школьном опыте, а также в литературной и культурной среде. В условиях доминирования активного и интерактивного метода обучения их выход на первый план и формирование аналитического мышления являются важнейшими вопросами обучения.

DİALOQ MƏTNLƏRİNDƏ NİDA CÜMLƏSİ (STRUKTUR- SEMANTİK VƏ FUNKSIONAL-PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏR)

Ruqiyyə Karakoç

BDU, doktorant

raghayeva@mail.ru

XÜLASƏ

Paradiqmatik sintaksisdə sual cümləsinin mühüm yeri və mövqeyi vardır. Bu tip cümlələr mühüm funksiya, semantik-sintaktik məna kəsb edir. Qiymətləndirmə semantikasi diqqəti bu kontekstdə daha çox cəlb edir. Dialoq mətnlərində nida cümləsi həm danışanın emosional duyğu və həyəcanlarını, həm də onun başqa şəxs və əşyalara olan emosional-əqli münasibətlərini ifadə edə bilir. Nida cümləsinin tipləri: 1) nida cümlələri (nidalarla düzənlər); 2) Xitabın iştirakı 3) İntonasiya. Ümumiyyətlə, cümlənin məqsədindən asılı olmayaraq intonasiya hər bir cümlə üçün vacib bir xüsusiyyətdir. Lakin nida cümlələrində bu xüsusiyyət özünü daha qabarıq büruzə verir. Nida cümlələrində təkrarlardan çox istifadə olunur. Bu təkrarlar dialoqa xüsusi emosionallıq qatır. Dialoqdakı nida cümlələri əsas etibarilə bədii mətnə funksionallaşır.

Açar sözlər: Cümlə, sintaksis, dialoq, replika, nitq

Nida xüsusi qrammatik kateqoriyası olmayan, müstəqil semantika kəsb etməyən, lakin subyektin daxili və xarici qıcığını ifadə etməyə xidmət edən xüsusi nitq hissəsidir. Nida cümləsi güclü hiss, duyğu, qüvvətli emosiya ifadə edir. Nida cümləsinin dialoqlarda mühüm struktur-semantik, kommunikativ-funksional xüsusiyyətləri vardır. Nida cümləsi insanın, dialoq iştirakçılarının emosiyalarını onların gərgin vəziyyətini, həyəcanlı anlarını, məqamlarını və s. ifadə edir. Azərbaycan dilində nida cümlələri əsasən danışanın hiss və həyəcanını bildirir, həm müsbət, həm də mənfi mənalara bildirir. Bu baxımdan müasir Azərbaycan dilinin dialoqlarında, dram əsərlərinin dilində emosional və əmr, müraciət, ritorik nida cümlələri işləkliyi ilə seçilir. Emosional nida cümlələri mənaca qorxu, təəccüb, təəssüf və s ifadə edir.

Əmr və müraciət bildirən nida cümlələri dialoq mətnlərində yüksək intonasiya ilə ifadə olunur. Məs.: İlahi, bu nə vəziyyətdir. Ay aman, pərvərdigarə sən özün kömək ol. Haydı, bayıra.

R ritorik nida cümlələri dialoq nitqində bir fiquru xatırladır. Dialoji mətnə bunlar anoloji şərti xarakter daşıyır. R ritorik suallar, ritorik müraciətlər nitq aktında transformasiya olunurlar.

Müasir Azərbaycan dilinin bədii mətnlərində nida cümləsinin xüsusi formaları mövcuddur:

- 1.Sual əvəzliliklərinin iştirakı ilə əmələ gələnələr.
- 2.Zərfin iştirakı ilə əmələ gələnələr.
- 3.Nəqli cümlənin strukturunu qoruyub saxlayanlar.
- 4.Sual cümləsinin strukturunu qoruyub saxlayanlar.Nümunə:

Qədir yenə də əyilib baxırdı. *Dərə, nə dərə!* (*Mir Cəlal. I, s.28*)

Dedi: ağrım hər ikisinin ürəyinə! İndi necə deyərlər, hər fırlıdaq kəndlinin başındadır, qardaş, yetən atını çapıdır.

-Baş pulu!

-Yer pulu!

-Əsgər pulu!

-Dinmə ver! (*Mir Cəlal. SƏ, I, s.30*)

Əmr mənalı nida cümlə: -Yeyin sür! (*Mir Cəlal. SƏ, s.30*)

Qədir çağırının ucu ilə girdə kişinin ayacağına toxunub, him elədi:

-Adam var!

-Nə danışırısan?

-Qaraltı (*Mir Cəlal.SƏ, I, s.31*)

Rəddetmə mənalı nida cümlə:

-İtil cəhənnəmə, tərəkəmə! (*s.35*)

Bəzən dialoqda sualın cavabı sual-nida cümləsindən ibarət olur, amma cümlə işlənmir:

_Bu ayrımı kim qoyub bura?!

Nida cümləsi dialoq mətnində qeyri-müəyyən təktərkibli cümlədən ibarət olur. Məs.:

-Məni deməyiblər!

-Xeyr, sizi də deyiblər, çünki siz də adama bənzəyirsiniz! (*2,s.35*)

Yalvarış mənalı nida cümlələr: O, yerə sərilmiş halda qışqırırdı: - Qoymayın, it əlində ölərəm!...A dostlar! (2,s.36)

Z.Budaqova yazır ki, bunların ifadəsi üçün cümlədə xüsusi modal və nida sözləri işlədilir. Bundan başqa cümlə daha yüksək tonla tələffüz edilir. Nida cümlələri müxtəlif mənə çalarlarına malikdir. Bu mənə çalarlıqlarının rəngarəngliyi cümlədə nidaların mənasından, həm də intonasiyanın səciyyəsiindən doğur” (3, s.22)

“Nida cümləsi insanların dialoq boyu gərginliyini ifadə edir. Bu gərginliyə qorxu, qəzəb, şikayət, təəssüf, təəccüb və s. hisslər daxildir. Həmin emosiya və hisslər xüsusi modallar və nidalar vasitəsilə ifadə olunur” (3,s.31)

Müxtəlif nidaların iştirak etdiyi cümlələr:

1.”A” nidalı: _A bacı, kimdir bu yağdıran? (4,s.128);

2. ”Eh” nidalı. Ağrı, təəssüf, təlaş, iztirab, yorğunluq, qorxu, kədər və s. bildirir. -Eh, ay Zəmanə! Mən nə deyirəm, sən hara çəkirsən. (4, s.158)

3.”Heyf” nidalı: Bu nida dialoqun sadə cümlələrində təəccüb, həsrət mənasını ifadə edir. Məs.: Mahir: -Heyf, müşədən! (4,s.173);

4. “Vay” nidalı. “Vay, dədə, vay!” Əşi, axı mənimki də vacibdi. Sözləşmişik, girəvədi (4, s.185);

5.”Ura” nidalı: Metro lağımı başqa yerdən keçəcək. Qalırıq öz mənzilimizdə!

- Tez ol, tez ol! Kinoya gedirik.

6.Dialoqda təəccüb, həsrət bildirən nida cümləsi dodaqlanan saitin uzanması müşahidə olunur. Məs.: - Laçını şofer qoyurlar, əsgərlik də qurtarıb. - *Bahoooo—veh!* Laçına maşın vermək olar, ay evi tikilmişlər?!(5,s. 204)

7. Əmr mənası: “Bəs dəlinin üstünə belə gələrlər? Bəs dəlidən qorxmazlar”.

-M a r ş-ş-ş! Evə! (5,s.209);

8.Sevinc bildirən nida cümlələr. Məs.:

-*Bəh-bəh-bəh!* –dedi və yerinə keçmək istəyərkən nizanin bir barmaq da uzanıb boğazına dirəndiyini gördü.

Alqış bildirənlər:

-*Əhsən! Əhsən!*- təkcə tanış - dostları yox, indicə görənlər də alqışladılar (5,s.307).

Bədii dialoqlarda nida cümlələri intensiv işlənmə xüsusiyyətinə malikdir.

Sözlərin, söz birləşmələrinin, hətta cümlələrin də təkrarı nida cümləsinin yarada bilər. Strukturunda xitab, müraciət olunan cümlələrdə nidalıq əlaməti üstünlük təşkil edir

“Nida cümlələrinin əmələ gəlməsində bəzən sual əvəzliyi ilə nida birlikdə iştirak edir. Nida cümləsinin tərkibində işlənən sual əvəzliyi özünün leksik-qrammatik funksiyasını itirərək, öz semantikasına görə emosional-qüvvətləndirici ədata yaxınlaşır” (5,s.159)

Təəssüf bildirən cümlələr: *_ H ı m...nə* idi, biz özümüz də o kişilərə nökrək (5, s.18);

Nida cümlələrinin sonunda nida işarəsi qoyulur.- Başa düşdün də?-Başa düşdüm də? (5,s.24).

Dialog mətnlərində mühüm sintaktik hadisə - transpozisiya müşahidə olunur. Transpozisiya mətndə cümlələrin mövqeyinin dəyişməsidir. Yəni dialog mətnlərində məqsəd və intonasiyaya görə nəqli cümlə nida cümləsi rolunda çıxış edir.

Tədqiq olunan nida cümləsinin dialog mətnlərində kommunikativ məqsədi digər söyləmələrdən fərqi fikri, düşüncəni, əmri, xahişi, istəyi güclü emosiya ilə, xüsusi nida intonasiyası ilə, eləcə də güclü, yüksək tonla səciyyələndirməsidir. Nidalıq əlaməti digər bir tərəfdən də sual əvəzliliklərinin, zərfin, modal sözlərin, nida və nida-zərflərin, ədatların, ara sözlərin, intonasiya və təkrarların köməyi ilə ifadə olunur.

Nida cümləsinin kommunikativ funksiyası. Konstruktiv xüsusiyyətlər, sintaktik münasibətləri yaradır. Funksional tipologiya üçün vacib mənalardır. Kommunikativ sintaksis problemlərini də həll etmiş olur

Nida cümlələrini modal sözlərin işləndiyi cümlələrdən fərqləndirmək lazımdır.

Qırmızı maşın qəsəbəyə ayaq açdı. *Nəhayət*, tanış-biliş Laçının əlini sükada görməli idi.

Nəqli cümlə nida intonasiyasında dialoqlarda tələffüz oluna bilər, əvvəlki cümlə *transpozisiya* olunur. Nida cümləsinin formalaşmasında əvəzliyin rolu böyükdür. Sual və işarə əvəzlilikləri bu baxımdan çox fəaldır. Nida cümlənin tərkibində onlar əvvəlki funksiyalarını- işarəvilik və suallıq funksiyalarını itirirlər, qüvvətli intonasiya ilə tələffüz olunurlar. Əvəzlilik-sözlər emosional təsdiq cümlələrini əmələ gətirir, həmçinin öz suallıq funksiyasını itirir, yüksək meydana çıxan əlaməti yaxın məna ilə emosional- nida ədatı ilə yaxınlaşdırır.

Beləliklə, dialoq şəraitində nida cümləsinin yaranmasında intonasiya böyük rol oynayır. Nidalıq əsas vasitəyə bir vasitə kimi çevrilir. Yüksək, gərgin ton tembrin rəngini səciyyələndirir, söz güclü hissələrə ayrılır, emosiya-nida intonasiyası dəyişməni reallaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 656 s.
2. Budaqova Z.İ. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə. Bakı, Azərb. SSR EA-nın nəşriyyatı, Bakı, 1963, 114 s.
3. Cavadov Ə. Təktərkibli cümlə. "Azərbaycan dilinin sintaksisinə dair tədqiqlər", Bakı, 1963, 283 s.
4. Cavadov Ə.M. Təktərkibli cümlələrdə sözlərin sırası._ Müasir Azərbaycan dili. III, sintaksis, Bakı, "Elm", 1981, 215 s.
5. Halliday M.A. Language as code and language as behaviour: A systemic-functional interpretation of the nature and ontogenesis of dialogue. Vol.: Language as semiotic. L 4 Dover (N.H.), Pinter,. 1984. 236 s.
6. İsmayılova M. Müxtəlif sistemli dillərdə dialoqların struktur-semantik xüsusiyyətləri (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2017, 33 s.
7. Kazımov İsmayıl. Sadə cümlə sintaksisi. Bakı, Bakı, 2021, 264 s.
8. Kazımov Q. Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, 5 cild, Bakı, "Nurlan", 2008, s.321
9. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, "Ünsiyyət". 2000, 496 s.
10. Kazımov Qəzənfər. Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi. Bakı, "Elm", 2019, 608 s.
11. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis, 3 cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, s. 422.

EXCLAMATORY SENTENCE IN DIALOGUE TEXTS (STRUCTURAL-SEMANTIC AND FUNCTIONAL-PRAGMATIC FEATURES)

Rugiyya Karakoch

BSU, Phd student

SUMMARY

Key words: Sentence, syntax, dialogue, replica, speech

Interrogative sentence has an important place and position in paradigmatic syntax. Such sentences have an important function, semantic-syntactic meaning. Evaluation semantics attracts more attention in this context. Exclamation sentences in dialogue texts can express both the speaker's emotional feelings and excitement, as well as his emotional-mental attitudes towards other people and things. Types of exclamation sentences: 1) interrogative sentences (those formed by substitution, "special question-pronoun nature"); 2) Speech participation 3) Intonation. In general, regardless of the purpose of the sentence, intonation is an important feature for every sentence. However, this feature is more prominent in exclamation sentences. Repetitions are often used in exclamatory sentences. These repetitions add a special emotionality to the dialogue. Exclamatory sentences in the dialogue basically become functional in the literary text.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ДИАЛОГОВЫХ ТЕКСТАХ (СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ)

Ругия Каракоч

БГУ, докторант

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Предложение, синтаксис, диалог, реплика, речь

Вопросительное предложение занимает важное место и положение в парадигматическом синтаксисе. Такие предложения имеют важную

функцию, семантико-синтаксическое значение. В этом контексте большое внимание привлекает оценочная семантика. Восклицательные предложения в диалоговых текстах могут выражать как эмоциональные переживания и волнение говорящего, так и его эмоционально-психическое отношение к другим людям и вещам. Виды восклицательных предложений: 1) вопросительные (оформленные) путем замены «особый вопросительно-местоименный характер»); 2) Речевое участие 3) Интонация. Вообще, независимо от цели предложения, интонация является важным признаком каждого предложения, однако в восклицательных предложениях этот признак более выражен. В восклицательных предложениях часто используются повторы, которые придают диалогу особую эмоциональность. Восклицательные предложения в диалогах художественного текста в основном приобретают служебное значение.

Elm xadimlərimiz

Professor Adil Babayev

Professor Adil Babayevin 85 illik yubileyi

Filologiya elmləri doktoru, professor Adil Məhəmməd oğlu Babayev 28 aprel 1938-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonunun Dırnis kəndində anadan olmuşdur. Atası Babayev Məhəmməd Əhməd oğlu 1941-ci ildə Alman-Sovet müharibəsində həlak olmuşdur. 1957-ci ildə ADU-nun Filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1962-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1962-ci ildən Azərbaycan Dillər Universitetində çalışır. Pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı elmi fəaliyyətini də davam etdirir. 1969-cu ildə “Azərbaycan sovet dilçiliyinin inkişafında professor Bəkir Çobanzadənin rolu” mövzusunda dissertasiya müdafiə edib filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsini almışdır. Adil Babayev sovet imperiya rejiminin yeritdiyi repressiya siyasəti nəticəsində fiziki cəhətdən məhv edilmiş Azərbaycan ziyalıları haqqında araşdırma apararaq onların günahsız olduğunu sübut etmiş və bununla bağlı kitablar çap etdirmişdir. Bunlardan biri də Şərqdə dilçilik sahəsində ilk elmlər doktoru olan prof. B.Çobanzadədir. Onun Azərbaycan dilçiliyinin inkişafında rolu, apardığı tədqiqatlar ilk dəfə Adil Babayev tərəfindən təhlil edilmişdir. Onun elmi-pedaqoji fəaliyyətini ətraflı araşdırmış, XX əsrin böyük türkoloqu, Türkoloji qurultayın keçirilməsində rolunu işıqlandıran monoqrafiya yazmışdır. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayın ilk tədqiq edən alim kimi həmin qurultayın stenoqramını qapalı fondun materialları əsasında nəşr

etdirmişdir. 2006-cı ildə Türkoloji qurultayın 80 illiyi ilə bağlı keçirilən Uluslararası konfransla bağlı “Türksoyun birlik səsi” adlı monoqrafiya yazmış və monoqrafiya konfrans iştirakçılarına rəsmi sənəd kimi təqdim edilmişdir.

Müəllifin qeyd etdiyi kimi, Bəkir Çobanzadə hər bir əsərində yeni bir müddəa irəli sürməyə çalışmışdır. Alimin 1924-cü ildə Bakıda nəşr edilən “Türk-tatar lisanıyyətinə mədxəl” adlı kitabı o zamankı dilçiliyimizin manifesti sayıla bilər. Bu əsərlə o, nəinki Azərbaycanda, habelə ümumiyyətlə, Türk dünyasında ümumi dilçiliyin əsasını qoydu. Bundan əlavə, o zamankı Azərbaycan dilçiliyinin nailiyyətlərindən olan “Türk dili və ədəbiyyatının tədrisi üsulu” (1926-1927), “Türk-tatar dialektolojisi” (1927), “Türk dili” (1929), “Türkgrameri” (1929-1930) və s. göstərmək olar. Bəkir Çobanzadənin Qurultayda iki məruzə ilə çıxış etmişdir, (“Türk dillərinin yaxın qohumluğu”, “Elmi terminologiyanın sistemi haqqında”) və bu məruzələrin elmi dəyəri qurultay iştirakçıları tərəfindən təhlil olunmuşdur. O da qeyd edilir ki, türkologiyada ilk dəfə Mahmud Kaşğaridən dərin elmi söhbət açan B.Çobanzadə “Divan”ın müddəa və faktlarından çıxış edərək, həmin dövrdən müasir zamanımıza qədər, ədəbi dil təzahürlərindən bu günkü canlı dialekt və şivələrə qədər türklərin yaxınlığından, türkcələrdə anlaşılanın olmasını, bu yaxınlıq və anlaşılanın tarixi şərtlərini, qanuna uyğunluğunu araşdırmışdır. Türkologiyada ümumtürk dili məsələsində xüsusi bir Bəkir Çobanzadə mexanizmi, qurultaydakı ikinci məruzədə qaldırılan problemlər şərh olunmuşdur. Ümumtürk və ortaq türk ədəbi dili ideyası və onun həyata keçirilməsi yolları ilk dəfə tədqiq olunmuşdur. Adil Babayev 1974-cü ildə dosent elmi adını almışdır. 1996-cı ildə “Azərbaycan dilçiliyinin inkişafı yolları” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmiş və filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsini almışdır. Tədqiqatda ilk dəfə Azərbaycan dilçiliyinin inkişaf tarixi təhlil olunmuşdur. 1997-ci ildə professor elmi adını almışdır. Azərbaycan Dillər Universitetində baş müəllim daha sonra dosent vəzifələrində çalışmışdır. Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində tədqiqatlar aparır.

Adil Babayevin 2015-ci ildə Azərbaycan Dilçiliyinin tarixi (Bakı Mütərcim, 2015) iki cildlik kitabı nəşr olunmuşdur. Bu əsərdə Azərbaycan dilçiliyinin tarixi sistemli şəkildə öyrənilmişdir. Tədqiqatda dilçiliyin tarixi müəyyən dövrlərə bölünmüş və həmin dövrlərdə tədqiq olunan əsərlər araşdırılmışdır. İranda Azərbaycan dili və dilçiliyi adlanan hissədə orada yaşayan dilçilərin, dilin qrammatik quruluşu haqqında fikirləri və onların

yazdığı əsərlər, eyni zamanda Cənubi Azərbaycanda qələmə alınmış tədqiqat əsərləri nəzərdən keçirilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, Cənubi Azərbaycan, türklərin ana vətənidir və onların dilinə, tarixinə, adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə şovinst münasibətlər olsa da öz dillərini qoruyub saxlamış və onu inkişaf etdirmişlər. Gürcüstanda Azərbaycan dili və dilçiliyi hissəsində XIX əsrdə Zaqafqaziyada Azərbaycan dilinin mədəni dil olması, mövcud dövrdə Azərbaycan dili və dilçiliyinin intensiv inkişafından bəhs edilmişdir. Tiflis Zaqafqaziyanın əsas quberniyasının mədəniyyət mərkəzi olduğu üçün qonşu xalqların ziyalıları burada toplaşmışdır. Tiflisdə yaranmış ziyalı mühiti bir çox Azərbaycanlı ziyalıların yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Bunu nəzərə alaraq Tiflis mühitində yaşamış və yaratmış alimlərin əsərləri hər zaman tədqiqata cəlb olunmuşdur. Ermənistanda Azərbaycan dilçiliyi hissəsində Azərbaycan dil və dilçilik probleminin tarixi iki şəkildə dövrləşdirilmişdir: Ta qədim zamanlardan Sovet hakimiyyətinə qədərki dövr; 1920-1953-cü ilə qədərki dövr. Bu illərdə Azərbaycan dilinin erməni dilinə təsiri və bununla bağlı yazılmış tədqiqat əsərlərində dilin mahiyyəti, mənşəyi, fonetika, üslubiyyət, leksika və morfologiya ilə bağlı yazılmış əsərlər təhlil edilmişdir. Əsərdə qeyd edilir ki, Dərbənd bölgəsi tarixən Azərbaycan torpağı olmuşdur. İndi də Azərbaycan dilinin ana dili olaraq işlədildiyi kəndlərin əhalisi onu qoruyub saxlayır. Eyni zamanda qeyd edilir ki, 1923-1926-cı illərdə Dağıstan MSSR-nin dövlət dili Azərbaycan dili olmuşdur və Azərbaycan dili orta məktəblərdə tədris edilmişdir. Bu nəzərə alınaraq tədqiqatda Dağıstanda Azərbaycan dilinin bir çox problemləri araşdırılmışdır. Xüsusən qeyd edilmişdir ki, Dağıstanda Azərbaycan dili Dağıstan qrupu dillərinin əhatəsindədir. Buna görə də bir sıra fonetik dil xüsusiyyətləri Azərbaycan dilinin başqa dialektlərində də mövcuddur. Adil Babayev Dilçiliyin müxtəlif sahələri ilə bağlı 20 kitabın, 250-ə qədər məqalənin müəllifidir. Alimin “Azərbaycan dilçiliyinin tarixi (Bakı, BDU nəşriyyatı, 1996), “Azərbaycan dilinin funksional üslubları” (Bakı, “İşıq”, 1998) “Dilçiliyə giriş” (Bakı, Mütərcim, 2002), “Türksoyun birlik səsi” (Bakı, Təhsil, 2006) Azərbaycan dilçiliyinin tarixi (Bakı, Mütərcim, 2015, I, II c.), “Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya” (Bakı, Elm, 2016) əsərləri dilçiliyin ən aktual problemlərinə həsr olunmuşdur. Bununla yanaşı ali məktəblər üzrə 6 dərslərin müəllifidir. “Azərbaycan dili” (Bakı, Nurlan, 2007), “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” (Bakı, “Təhsil”, 2007) Elmi, pedaqoji əsərləri ilə yanaşı bədii əsərləri də onun yaradıcılığının əsas

istiqamətlərindəndir. 1989-cu ildə “Sarı Gəlin”, “O qızı hər gün görürsən” pyesi, 2008-ci ildə “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. “Apardı sellər Saranı” müəllifin ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanan son pyesidir. “Apardı sellər Saranı” pyesi 1918-ci ildə Naxçıvanın Andranik qoşunlarından xilas edilməsinə həsr edilmişdir. Vətənpərvər alim ümummilli liderimiz H.Əliyevin yenidən vəzifəyə qayıdaraq vətənimizi parçalanmaqdan, dövlətçiliyimizi dağılmaqdan, xalqımızı məğlubiyyətdən xilas etməsi haqqında “Koroğlunun Çənlibelə qayıdışı” adlı mənzum pyesini yazmışdır. Heydər Əliyev şəxsiyyəti, bu dahi şəxsiyyətin qlobal fəaliyyəti haqqında 14 məqalə və bir kitab nəşr etdirmişdir. Prof. N.M.Xudiyevin ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyevin siyasi fəaliyyəti haqqında yazdığı “Fenomen” (2000) və möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin siyasi fəaliyyətindən bəhs edən “Sabaha inamla” (2002) kitablarının elmi redaktoru olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyinin ən aktual problemləri ilə bağlı tədqiqatlar aparmışdır. Adil Babayev 2014-cü ildə Milli EA Rəyasət Heyəti nəzdində Orfoqrafiya və Terminologiya Komissiyasına, 2001-ci ildə Dövlət Dil Komissiyasına üzv seçilmişdir. AMEA və Təhsil Nazirliyinin İxtisaslaşdırılmış Dissertasiya Şurasının, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Dissertasiya Şurasının və Azərbaycan Respublika Prezidenti yanında Ali Attestasiya Ekspert Şurasının üzvü olmuşdur. Elmi kadrların hazırlanmasında alim fəal iştirak etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə 17 elmlər namizədi, 5 elmlər doktoru müdafiə etmişdir. Adil Babayev Azərbaycanın görkəmli türkoloqlarından biri kimi xarici ölkələrdə, o cümlədən Türkiyədə keçirilən beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda maraqlı məruzələrlə çıxış etmişdir. 2013-cü ildə Əskişəhərdə keçirilmiş Uluslararası simpoziumda oturma başqanı olmuşdur. 2016-cı ildə həmin qurultayın 90 illiyi ilə bağlı “Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya” adlı monoqrafiya yazmışdır. “Türkologiyaya giriş” və “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” fənlərindən tədris edir. 2006-cı ildən BDU-nun Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixi kafedrasının nəzdində olan “Dədə-Qorqud” ETL-ində əvəzçiliklə baş elmi işçi vəzifəsində çalışır. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Jurnalistlər birliyinin, Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının, AMEA Orfoqrafiya Komissiyasının üzvüdür. Alimin elmi fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir. 2005-ci ildə XXI əsr Beynəlxalq Vektor Cəmiyyəti tərəfindən “Beynəlxalq ziyalı”, 2008-ci ildə “Qızıl qələm” media

mükafatına, 2008-ci ildə Azərbaycanın qabaqcıl təhsil işçisi adına layiq görülmüşdür.

Adil Babayevin elmi yaradıcılığı xarici ölkələrdə də dəyərləndirilmişdir. O, 1993-cü ildə Krım Mədəniyyət fondu tərəfindən “Bəkir Çobanzadə” mükafatına layiq görülmüşdür. Almaniyada Leybnis adına akademiyanın həqiqi üzvü seçilmiş alimin yaradıcılığı haqqında akademiyanın ensiklopediyasında məlumat verilmişdir. Dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq tarixinin görkəmli tədqiqatçısı eyni zamanda 2020-ci ildə Beynəlxalq Atatürk mükafatına, Ankara Elmləri Akademiyasının Qızıl Ulduz medalına layiq görülmüş və Türk Dünyası Araşdırmaları Akademiyasının həqiqi üzvü seçilmişdir.

YENİ NƏŞRLƏR

“17 cildlik seçilmiş əsərləri” (Kitab, “MSV Nəşr” nəşriyyatı, 2023)

Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının nəzdində fəaliyyət göstərən “Dədə Qorqud” elmi-tədqiqat laboratoriyasının fil.ü.f.d. prof., Adil Məhəmməd oğlu Babayevin 1962-ci ildən etibarən dilçilik, ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, publisistika və s. məsələləri əhatə edən 30-a qədər kitab, 250-ə qədər məqalə 17 cildlik kitabda çap edilmişdir. Alimin “Azərbaycan dilçiliyinin tarixi (Bakı, BDU nəşriyyatı, 1996), “Azərbaycan dilinin funksional üslubları” (Bakı, “İşıq”, 1998) “Dilçiliyə giriş” (Bakı, Mütərcim, 2002), “Türklərin birlik səsi” (Bakı, Təhsil, 2006), “Azərbaycan dili” (Bakı, Nurlan, 2007), “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti” (Bakı, “Təhsil”, 2007), Azərbaycan dilçiliyinin tarixi (Bakı, Mütərcim, 2015, I, II c.), “Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya” (Bakı, Elm, 2016), bununla bərabər ali məktəblər üçün yazılmış 6 cildlik dərsliyin və Azərbaycan dilçiliyi ilə bağlı 17 cildlik elmi əsərin müəllifidir.

1. I cild Azərbaycan dilçilik elminin tarixinin yaradıcısı(həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı məsələlər).

2. II cild Publisistika və ədəbiyyatşünaslığa aid məqalələr
3. III cild Dilçiliyə aid məqalələr
4. IV cild Rəy və Proqramlar
5. V cild Bəkir Çobanzadə Azərbaycan dilçilik elminin banisi kimi
6. VI cild Azərbaycan dilçiliyinin tarixi
7. VII cild Azərbaycan dilçiliyinin tarixi
8. VIII cild Dilçiliyə giriş
9. IX cild Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti
10. X cild Azərbaycan dili
11. XI cild Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları
12. XII cild Heydər Əliyev
13. XIII cild İtirdiklərimdən tapdıqlarım
14. XIV cild Türksöyün birlik səsi
15. XV cild Möhtəşəm 18 il
16. XVI cild Repressiya Qurbanı- Azərbaycan dilçiləri
17. XVII cild Dilçiliyimizin məbədi

MÜNDƏRİCAT

Almara Nəbiyeva

QARABAĞ AŞIQ MÜHİTİNİN İLK QADIN AŞIĞI AŞIQ PƏRİNİN “AŞIQ PƏRİ” İCTİMAİ BİRLİYİNİN QIRX İLLİK FƏALİYYƏTİNDƏ ROLU.....	4
---	---

Ülviyyə İbrahimova

“KİTABİ – DƏDƏ QORQUD” DASTANINDA ZƏRF.....	12
---	----

Samirə Quliyeva

AZADLIQ FƏDAİSİ.....	19
----------------------	----

İlhamə Babanlı

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA ZƏRF BİR NİTQ HİSSƏSİ KİMİ.....	28
--	----

Aidə Yaşar

KİTABİ DƏDƏ QORQUD DASTANIN YENİ ƏLYAZMASININ (13-CÜ BOYUN) TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ.....	35
--	----

Fərqanə Əliyeva

SİBİR ÇAYLARININ BİRLİYİ: YENİSEY VƏ ANGARA.....	41
--	----

Arzu Yusifova

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ “BABƏK” ROMANINDA BƏDİİ TƏHKİYƏ.....	47
--	----

Aynur Şükürova

ƏDƏBİ ƏSƏRLƏRİN TƏHLİLİ ANLAYIŞININ MƏZMUNU VƏ PROBLEM MAHİYYƏTİ.....	56
--	----

Ruqiyyə Karakoç

DİALOQ MƏTNLƏRİNDƏ NİDA CÜMLƏSİ (STRUKTUR- SEMANTİK VƏ FUNKSIONAL-PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏR).....	66
--	----

ELM XADİMLƏRİMİZ.....	73
-----------------------	----

YENİ NƏŞRLƏR.....	79
-------------------	----

CONTENT

Almara Nabieva

THE ROLE OF THE FIRST FEMALE ASHUG OF THE KARABAKH ASHUG ENVIRONMENT, ASHUG PERI IN THE ACTIVITY OF THE “ASHUG PERI” PUBLIC UNİO.....10

Ulviyye İbrahimova

AN ADVERB IN THE EPİC “DADA GORGUD”.....18

Samira Shukur

FREEDOM DEVOTEE.....26

İlhama Babanlı

ADVERB AS PART OF SPEECH İN “KİTABİ-DEDE GORGUD”.....33

Aida Azimova

STUDY AND PUBLICATION OF THE NEW MANUSCRIPT OF KİTABİ DEDE GORGUD DASTAN (13TH NECK).....40

Fergana Aliyeva

UNION OF SIBERIAN RIVERS: YENİSEY AND ANGAR.....46

Arzu Yusifova

LİTERARY CRİTİCİSM İN ANVAR MAMMADKHANLI'S NOVEL "BABEK".....54

Aynur Shukurova

THE CONTENT OF THE ANALYSIS OF LİTERARY WORKS AND THE NATURE OF THE PROBLEM.....64

Rugiyya Karakoch

EXCLAMATORY SENTENCE İN DIALOGUE TEXTS (STRUCTURAL-SEMANTIC AND FUNCTIONAL-PRAGMATIC FEATURES).....71

OUR SCİENTİSTS.....73

NEW EDITION.....79

СОДЕРЖАНИЕ

Алмара Набиева РОЛЬ ПЕРВОЙ КАРАБАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ-АШУГА ПЕРИ В СОРОКОЛЕТНЕМ ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ «АШУГ ПЕРИ».....	11
Ибрагимова Ульвия НАРЕЧИЕ В ДАСТАНЕ «КНИГА ДЕДЕ-ГОРГУДА».....	18
Самира Гулиева ПОБОРНИК СВОБОДЫ.....	27
Ильхама Бабанлы НАРЕЧИЕ КАК ЧАСТЬ РЕЧИ В “КИТАБИ-ДЕДЕ ГОРГУД”.....	34
Аида Азимова ЭПОСА «ДЕДЕ ГОРГУД» ИССЛЕДОВАНИЕ И ПУБЛИКАЦИЯ НОВОЙ РУКОПИСИ ЭПОСА(ШЕЯ 13).....	40
Фергана Алиева СОЮЗ СИБИРСКИХ РЕК: ЕНИСЕЙ И АНГАРА.....	46
Арзу Юсифова ХУДОЖЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ В РОМАНЕ АНВАРА МАММЕДХАНЛЫ "БАБЕК".....	55
Айнур Шюкюрова ПОНЯТИЕ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И ЗНАЧИМОСТЬ ПРОБЛЕМЫ.....	65
Ругия Каракоч ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ДИАЛОГОВЫХ ТЕКСТАХ (СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНО- ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ).....	71
НАШИ УЧЕНЫЕ.....	73
НОВЫЕ ИЗДАНИЯ.....	79

**“Dədə-Qorqud dünyası” adlı beynəlxalq elmi-nəzəri
jurnala məqalə qəbulu**

Bakı Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının nəzdində fəaliyyət göstərən “Dədə-Qorqud dünyası”adlı beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalın tərtib olunma qaydaları:

Jurnalın istiqamətləri:

Folklorşünaslıq
Ədəbiyyatşünaslıq
Dil və nəzəri məsələlər
Etnoqrafiya

Məqalənin tərtibinə aşağıdakı tələblər qoyulur:

1. Məqalənin adı yazılmalıdır (qalın şrift 14)
2. Müəllifin adı, atasının adı, soyadı, ölkə, şəhər, elmi dərəcəsi, vəzifəsi, işlədiyi təhsil (elmi -tədqiqat) müəssisəsinin adı, elektron ünvanı-adi hərflərlə, şrift 12
3. Xülasə 3 dildə (200-350 söz), açar sözlər (minimum 7 söz) verilməlidir.
4. Məqalə 6-10 səhifə həcmində, A4 formatda soldan 3 sm., sağdan, aşağıdan və yuxarıdan 2 sm., şrift 14, interval 1.5 , Times New Roman ilə yazılmalıdır.
5. Məqalələr Azərbaycan, türk, rus, ingilis dillərində qəbul olunur.
6. Məqalənin sonunda onun yazıldığı dildən başqa iki dildə xülasə (xülasə 10 cümlədən az olmamalıdır) verilməlidir.

Əlavə məlumat üçün:

E-mail: dedeqorqud.dunyasi@gmail.com

Əlaqə telefonu: +994702251869; +994125390929

Korrektor və dizayn: A.Y.Əzimova, F.S.Əliyeva, F.M. Ağayeva.

Redaksiyanın ünvanı:

AZ-1148, Z.Xəlilov küçəsi 23, I saylı korpus, II mərtəbə, otaq 215

Telefon: (012) 539-09-29, (070) 225-18-69;

e-mail: dedeqorqud.dünyasi@gmail.com

Çapa imzalanıb: 25.12.2023
Format: 70x100 ¹⁶/₁. Ofset kağızı.
Həcmi: 5.5 ç.v. Tiraj 100 nüsxə.

Kitab "Adiloğlu" MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəh., Tbilisi pr., 3007-ci məhələ, 44C
Tel: (+994) 050 593 27 77, 055 339 75 77
E-mail: adiloglu2000@gmail.com

